

भास्करकीर्ति महाविहार

यटस्वावाहा: छगू अध्ययन - हेमराज शास्त्र

श्री भास्करकीर्ति महाविहार येटखाबाहाः

छगू अध्ययन

हेमराज शास्त्र

प्रकाशक

येटखाबाहाः - आर्यनामसंगीति गुठी

प्रकाशक—

येदखावाहा: — आर्यनामसंगीति गुठी

प्रकाशनया निम्ति सम्पूर्ण आर्थिक सहायता विद्या दीक्ष—

स्टेशनरी सेण्टर, जुद्धसडक, काठमाण्डू ।

न्यापांगु संस्करण १०००

प्रकाशन मिति—

बुद्ध संवत् २५२२

नेपाल संवत् १०९९

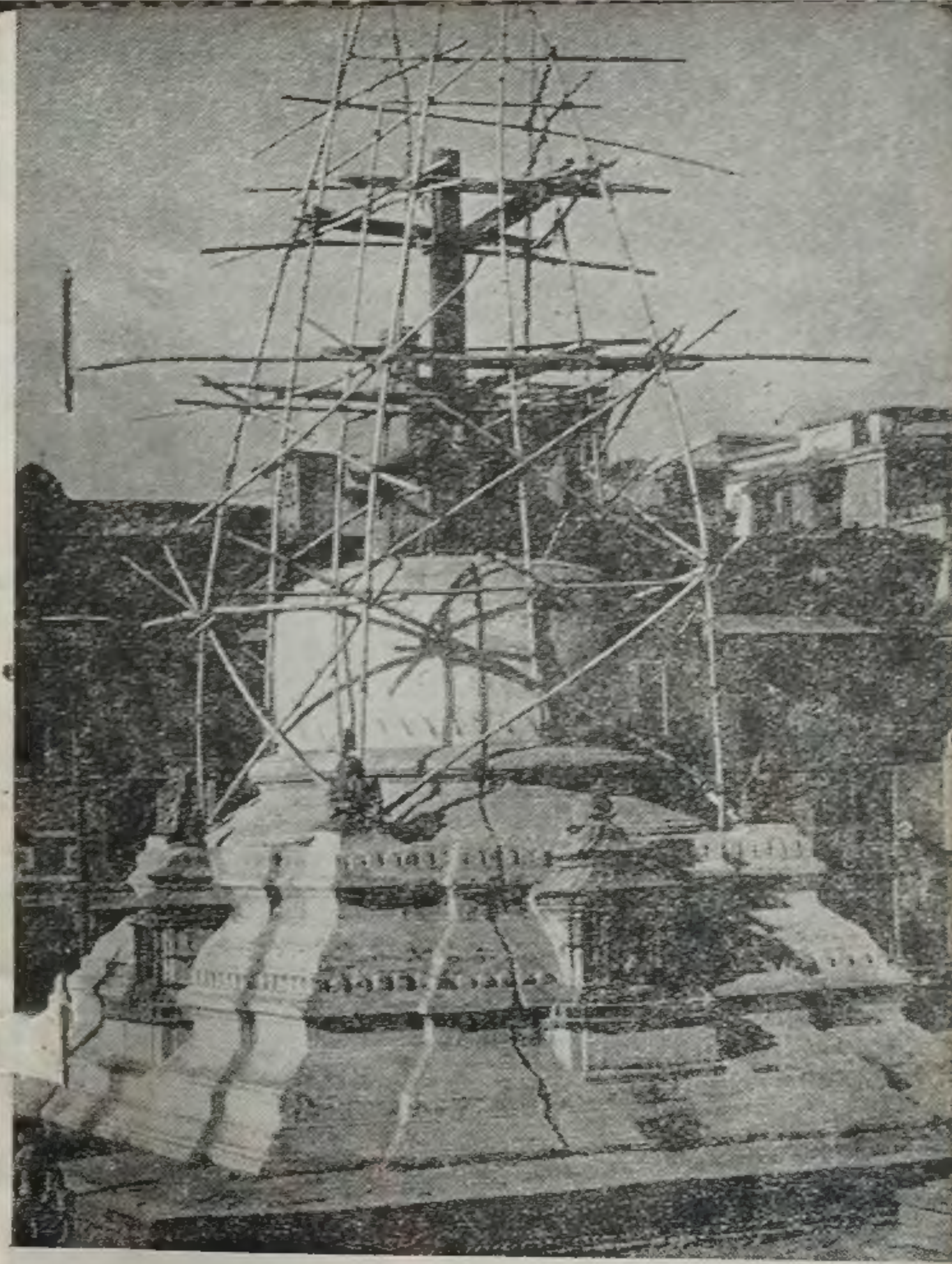
विक्रम संवत् २०३५

मंसिर २१ गते बुधवार

व्यावव अधिकार छवमियाके

थाकू —

चांमुन्द्रा प्रेस, येदखा टोल, काठमाण्डू ।

श्री भास्करकीर्ति महाविहारया मूलचैत्य जिर्णोद्धार

श्री भास्करकीर्ति महाविहारया स्वापा-छोछे

प्रकाशकर्पिंगु पाखें

थुगु श्री भास्करकीर्ति महाबिहार (येटखाबाहाल)
स जिमि प्रातःस्मरणीय पुर्खापिंगु इलंनिसें थौतक नं
थुगु बिहारस वसोवास याना वयाच्चवनागु जुल ।
उबलेनिसें थुगु बिहारया सन्मान व पुण्योपार्जन निम्ति
इलेबिले अनेक धर्मकीर्ति तसे सक्कफक्क पठनपाठ
पूजा याना वयाच्चवना । थ्वहे सन्दर्भय् सूत्रतन्त्रया गर्भ-
गृह जुयाच्चवंगु आर्यनामसंगीति गुठी स्थापना जुल । थ्वहे
गुठीहारपिंगु सद्विच्छानुसार श्री ५ या सरकार पुरातत्त्व
विभागं आवश्यक खर्च हना येटखाबाहाःया श्रीशोभा-
वृद्धि जुयाच्चवंगु विशालरूप श्री वज्रधातुचैत्ययागु
जिर्णोद्धार याना संरक्षकत्व प्रदानयात । थ्व विभाग-
प्रति जिमि गुठीहारछिसिनं दुनुगलंनिसें आपाआपालं
सहर्ष कृतज्ञता ज्ञापन यानाच्चवना कि-श्री ५ या सरकार

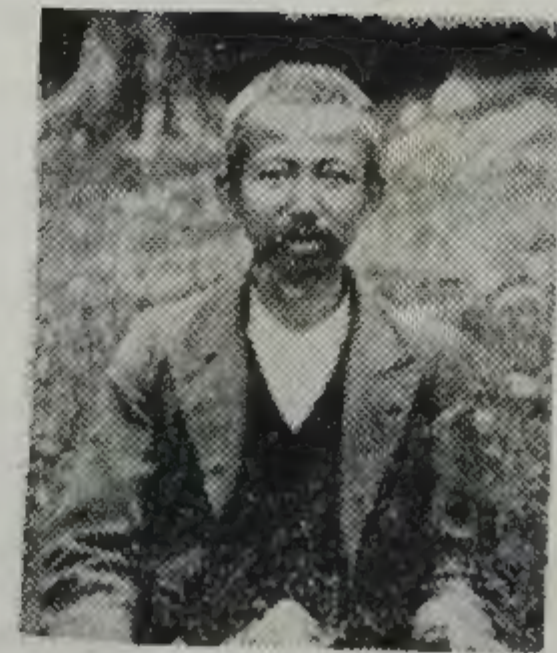
पुरातत्त्व विभागया पवित्रउद्देश्य सफल जुजूं वनैमा
धका ।

लिसें थुगु विशालरूप चैत्य जिर्णोद्धारकार्य
सुसम्पन्न जूगु लसताय् थुगु बिहारया परिचय नं प्रकाश
याय् दुसा बडो उत्तम जुई धैगु भापियालि 'भोस्वयम्भू
महाचैत्य' नामक बृहद्ग्रन्थया प्रसिद्धलेखक पुरातत्त्व
विभागया लिपिविशेषज्ञ पण्डित वसपोल श्री हेमराज
शाक्ययात जिमिसं इनाप याना । वसपोलं जिमिगु
अनुरोधयात सहर्ष स्वीकारयासे अलासि व दिक्व तोता
येटखाबाहाप्रति भद्धां प्रेरित जुया करीव लछिया दुने
प्रस्तुत पुस्तिका पाण्डूलिपि तयार याना निगाह तया
बिया बिज्यात ।

लिसे लिसे थःगु बिहारया गौरवमहत्त्व प्रकाश-
नया लागि थ्वहे आर्यनामसंगीति गुठीया छह्य गुठिहार
स्टेशनरी सेन्टर जुद्धसडकया भाजु श्रीपूर्णकाजि ताम्रा-
कारनं थव दिवंगत अबुया शान्तिकामना यासे
आवश्यक सम्पूर्ण खर्च दहलपा बिल । थ्व वयकःयागु
त्यागशील याकें थुगु वःचान्हंगु सफू जनसमक्षय् प्रस्तुत
याय खन । थ्व जिमिगु लागि अहो भाग्य धायमाल ।

येटखाबाहाः - आर्यनामसंगीति गुठी

(घ)

दिवंगत बुद्धजीव ताम्राकार

थव छु खः ?

श्री स्वयम्भू महाचैत्ययागु प्रभावं नेपाल प्रागै-
तिहासिक इलंनिसैं बौद्ध भूमि धका प्रसिद्ध जुयाच्वंगु
खें कीगु बौद्ध इतिहास बृहत्स्वयम्भू पुराणं कना वइच्वंगु
दु- “भूते दीर्घे वर्तमाने बौद्ध धर्मश्च केवलम्” धका ।
स्वयम्भू ज्योतिरूप दर्शन याय्तः बिज्यापि सप्ततथागत-
पि मञ्जुश्री बोधिसत्व आदि अनेक सिद्ध आचार्यपिनिगु
कृति स्वरूप थौतक नं नेपाले भगवान् बुद्धयागु धर्म-
रूपि प्रकाश त्रिरत्नालोक पुण्यकीर्ति [कायिक शासन-
बुद्धबोधिसत्त्वपिगु मूर्ति व बिहार, वाचिक शासन-
सद्धर्मग्रन्थ सूत्र तन्त्र एवं चैतसिक शासन बुद्धशासनधर
बौद्धसंघ] नेपाले अज नं थिना हे च्वनतिनि धंगु खें थन
वइच्वंगु विभिन्न बिहारतसैं आतकं कना हे च्वंगु दु ।

सम्राट् प्रियजीव अशोकया शिलालेखं भारतीय इतिहासे बुद्धधर्मया महत्वे गुण स्पष्टता हयाबिल । उगुहे स्पष्टता नेपाया इतिहासे कोणु बही बाहाःलं हया बिईफु । धात्थे धाय्धासा कोणु बही बाहाःया गर्भे इतिहास जक मखु धर्म, संस्कृति, कला, दर्शन तथा पुरातत्त्व नं गर्भित जुयाच्चंगु खने दु ।

कोणु बही बिहारया प्राचीन संस्कृति रितिथिति व्यवस्था अध्ययन याना स्वत धासा थ्व स्पष्टरूपं धाय्फु यौकन्हे ये पूजा व गुठी, थितिरिति हना चवनेगु मात्रया थाय् मज्जे- बुद्ध धर्म, बौद्धसंस्कृति, बौद्धकला, बौद्ध-दर्शन आदि विषययागु शिक्षादीक्षा प्रदान याय्गु व सांसारिक गृहस्थ-जञ्जालं मुक्तयाना परमशान्तगु सम्बोधिमार्गे दुतयंकेगु बौद्धतालगु शिक्षादीक्षा बिईगु बौद्धस्कूलया प्रतिनिधित्व याना वईच्चंगु पवित्र भूमि खः ।

सारांशरूपे धालधासा बौद्धबिहार संस्थापना जूगु मूलउद्देश्य थ्वहे खः कि-बौद्धजनजीवन व सत्त्वार्थ हितसुख शान्ति निर्मित- सम्यकरूपं शिक्षादीक्षा बिया

आचारविचार सुधार याना परन्तु बुद्ध शासन उत्तरो-त्तर बृद्धि याना यंकेगु विशुद्धगु भूमि रूपे श्रद्धा तथा वईच्चंगु स्थान नं खः ।

थुजा थुजागु महत्वपूर्णगु आदर्शमय बौद्धबिहार यागु इतिहासला छेहे ति परन्तु नां तकं मसिया वनिथे वनिथे चवने धुंकल । थुजागु इले येदेया छगू नां दना-च्चंगु थःगुहे पृष्ठभूमि वईच्चंगु श्री भास्करकीर्ति महा-बिहार येटखाबाहाःया श्री शोभा जुया च्वंगु विशालरूप श्री बज्रधातुचैत्य जिर्णोद्धार जुल । थुगु जिर्णोद्धार कार्य निर्मित येटखाबाहाःया आर्यनामसंगीति गुठीहार-पिगु अनुरोध अनुसार श्री ५ या सरकार पुरातत्त्व विभागं येटखाबाहाःया प्रति गौरव आस्थातसे थःगु कर्तव्य भाःपा नीनिद्वलं मयाक धन खर्च याना पूर्ववत् श्री शोभाबृद्धि यासे संरक्षण याना बिल ।

थुगु लसताय् येटखाबाहाःया आर्यनामसंगीति गुठी खलःकं थःगु बिहारया छगू परिचय जनसमक्ष प्रस्तुत याय्गु सम्यक्संकल्प यानालि प्रस्तुत पुस्तिका जनसमक्षय् तथा व्यूगु जुल । थुगु पुस्तिका च्वय्या लागि

श्वहे बिहारस च्वना दिईह्य श्री जोगरत्न सिन्दुराकारजुं
 आपालं सहयोग प्रदान याना दिइगु दु । अथेहे श्वहे
 बिहारया श्री तेजमान ताम्राकारजुं नं थःके दइच्चंगु
 पुलांपुलांगु कागजपत्राभिलेखत क्यना गुहालि बिया
 दिल । हानं थुगु पुस्तिका शोभाबृद्धि निर्मित फोटोब्लक-
 या लागि तसवीर खिचे याना सहयोग याना दिइह्य
 श्वहे बिहारया फोटोग्राफर श्री चिनियारत्न ताम्राकार
 व अले थुगु पुस्तिका प्रकाशनया लागि व्यवस्था याना
 दिइपिं थनहे संतु च्वना दिइपिं श्री जगत्त्रत्न, श्री तेज-
 रत्न ताम्राकारजुपिं खः । श्व वय्कःपिगु सहयोगकार्य
 सफल याय्निमित्त येटखाबाहाःया श्रद्धालु उपासक श्री
 पूर्णकाजि ताम्राकारजुं थव दिवंगत अबुजु बुध्दजीवया
 नामं शान्तिकामना यासे माक्व आर्थिक सहयोग प्रदान
 याना दिल । श्व वय्कःयागु उदारता गुणघात गुबलें
 लोमंके फइमखु । थुगु प्रेरणां अन्य प्रकाशकपिन्तनं अव-
 श्यं तेवा जुईफु । उपरोक्त महानुभाव सज्जनपिन्त यथा-
 योग्य अनुसारं जिगु दुनुगलंनिसें हार्दिक शुभकामका
 यासे धन्यवाद ज्ञापन यानागु दु ।

(ज)

प्रस्तुत पुस्तिका येटखाबाहाःया आर्यनामसंगीति
 गुथिहारपिगु अनुरोधकथं अनुमानित लछिति अव-
 धिया दुने जक अध्ययन व अनुसन्धान याना च्वयागु
 जुया पूर्वक च्वय् मलात । अनुसन्धान धंगु ज्या न्ह्याबलें
 अधूराथें जुयाहे च्वनिगु जुल । अथेनं गुलि सामग्री
 प्राप्त जुल उलिजक जूसां सन्तोष भापिया हथासं जन-
 समक्षय् तयागु खः । थथे हथासं च्वयागु जुया गनं द्वंगु
 दय्फु । थुकी विज्ञपाठकपिन्सं लेखकयात क्षमा बिइगु
 धर्म खः परन्तु सुफाव बिइगु कर्तव्य खः । उगु सुफाव
 व आलोचनायात सहर्ष स्वागत दु । तर थुगु बिहारया
 परिचय जि सया सिया च्वयागु मखु केवल बौध्दबिहार
 प्रति भक्ति व श्रद्धांप्रेरित जुयाजक कलम न्ह्याकागु जुल ।

निसन्देह थुगु पुस्तिका पाठकपिगु न्ह्योने तय्फुगु
 श्वहे येटखाबाहाःया श्रद्धालु सज्जनपिगु शुध्दहृदयया
 शुभप्रतीक खः । थुगु किसिमं थःगु बिहारया महाकीर्ति
 च्वका प्रचार प्रसार याय्गु भिन्तुनाया ज्वलन्त प्रमाण
 खः । अथेहे अन्य बौध्दजनतय्गु निर्मित थःथःगु बिहा-
 रया इतिहास च्वके बिईगु लागि छगू उत्साहबर्धक

(क)

प्रेरणा जूवनी धंगु भापिया ।

थुगु पुस्तिका चवके बिया गुगु कुशलमूल संग्रह
जुल । उगु पुण्यानु भावं सकभनं स्वस्ति कल्याण
जुईमा । अस्तु ।

हेमराज शाक्य

१०९९ सम्वरोदय दिशि

लिपि विशेषज्ञ

श्री ५ या सरकार, पुरातत्व विभाग

(ब)

विषय-सूची

	पृष्ठ
१) ये देया ऐतिहासिक पृष्ठभूमि	१
२) येटखाबाहा:या वर्तमान स्वरूप	११
३) येटखाबाहा:या प्राचीनता	१९
४) येटखाबाहा:या शब्दार्थ	२४
५) थनया कलात्मक वस्तु व अभिलेख सामग्री	२६
६) येटखाबाहा:या थ:गु विशेषता	३५
७) थुगु बिहारपाखें जुयावंगु उल्लेखनीय धार्मिक कार्य	३८
८) येटखाबाहा:या प्रति पुरातत्व विभागया आर्थिक-अनुदान	५०
९) ये देया बौद्ध बिहारया संक्षिप्त विवरण-सूची	५५

(द)

येँ देया ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

विशाल भारत व महान् देश चीनयात जःस्वः तथाः सर्वोच्च शिखर सगरमाथा च्यापुगुँया क्वसँ लाम्चुंगु समशीतोष्ण देश जम्बुद्वीपया मूलगु पुण्यभूमि श्रीनपोभूमि सुन्दर शान्त विशाल नेपालदेश खः । ध्व. हे नेपालदेया केन्द्र बिन्दुथे जुयाच्चुंगु हृदयङ्गमस्थल व्यापार श्रीलक्ष्मी प्रधानगु खड्गाकाररूपे परिणत जुयाच्चुंगु कान्तिपुर महानगर नाम प्रसिद्ध जुयाच्चुंगु जुल । गनकि-सर्वबुद्ध महासुकुट श्री स्वयम्भूमहा-चैत्ययागु छत्रछायालय सुप्रतिष्ठित जुयाच्चुंगु युग युगान्तसँ अनेक देवदेवतापि वसयानाच्चुंगु उकिसं पुरातान्विक, ऐतिहासिक एवं सांस्कृतिक व कलात्मक कीर्तियाकेँ सुशोभित जुयाच्चुंगु नेपाला राजधानीरूपे सिद्ध जुयाच्चुंगु स्वनाम धन्य श्री काष्ठमण्डप महानगर खः ।

ध्व श्रीकाष्ठमण्डप महानगरयागु परम्परागत अनुश्रुति एवं ऐतिहासिक, सांस्कृतिक पृष्ठभूमिकथं अध्ययन

बानाः मयूखे विभिन्न घटना य कारणं ये देशयत विभिन्न
नामं सम्बोधन याना वड्चवंगु खने दु ।

धार्चिकरुगु इत्यु भव कठमारुडु दण्ड्यका उल्लयल जुया
अथाह कालीदह जुयाचुंबने बन्धु-मिलनं श्रीविपश्चीनधागत
विद्याना जमाचो पदतय चवना पनेसकपु पता धकल . अवे
पनेसकिपुबके कालन्तरे वसपेल श्रीस्वयम्भू ज्योतिरूप
भगवान् अदिबुद्ध पादुर्भावे जुल । स्वसपेलय गु स्वागतं नन्ति
दोधिसत्त्व मञ्जुश्री विद्यानाः ललैव सुकेयाना देवमनुष्यपिगु
हितसुख निम्ति उपयुक्त वसस्थान दयक बिल धुगु वासस्थान
मञ्जुश्रीकृषि जूयानिम्ति लिप यापि आचार्यापन्सं धुगु याय
यात 'मञ्जुपत्तन' धैगु नाम प्रासद्ध याना बिल । विद्वान्
कवीन्द्र प्रताप मल जुजुंतकन काठमारुड्यात 'श्रीमञ्जुश्रीकृत
गम्भूमि' धका धःगु मयम्भूया रिक्त लेखय नाम अङ्कित याना
व्यूगु दु । अवे मञ्जुपत्तन सारया अपभ्रंश रूपे धौतकं कीसं
'मज्झिम्पट' धका धया वयान्वनागु जुल । धुगु मज्झिम्पटया
केन्द्रवर्ती स्थानय प्राचीन इतिहासया सन्निरूपे श्रीमञ्जुश्री
(मञ्जेश्वरी) स्थापना यासे प्रमाणित याना व्यूगु खने दु ।

मञ्जुपत्तन सहर बस ले याय धुसेलि देश व जनतायागु
सुव्यवस्थितया लागि गुरुमञ्जुश्रीनं जुलसां थव शिष्य धर्माकर-
यात राज्यभित्तक वय रज रथ पत्ता याना राजप्रासाद दयका
'राजधर्मापत्तन' न सं विख्यात याना रिक्त । अवे राजधानी-
पत्तनयात कीसं रकयगु अपभ्रंशरूपे 'लजिम्पट' धया

वया ख्वनागु जुल अवे लैयगाथा यात लुमंका लाजिम्पाटका
मन्निवर्ती स्थित वर्तमान . अवे धःगु न जडरवार प्रातश्रुयाना
तःगु धैगु बुडापाकुतवंगु धापू खः

गुरुमञ्जुश्रीनं वरगुमल्लिका श्रीवक्रमशीलमहाविद्या-
रया महापारत धर्ममिसवयान मयाजलतन्त्रका गृहार्थ
तन्त्रविशुद्धि अयेतममङ्गलितया इदयनन्त्रया रहस्य स्थान कना
व्यूगु स्थान धका निर्देशन यन तःगु यया धैवही मः अवे
घटनायात अनुस्मरण याना निर्माण जूगु खूया निम्ति धुगु
विहारया नां नं श्रीवक्रमशील मयाजलतन्त्रका वायगु याना वड्चवंगु
अनहे विहारे दड्चवंगु सुवर्णानर रञ्जना लिपिय शानसाह-
मिका प्रज्ञपरामितया प्रपम्भपी स्वपी . स्वयं मञ्जुश्रीगुरु
वयया विद्यागु ख वक पाम्परागत विश्वास याना दैवदंसं
जात्रायानां स्वागतसत्कार यानावड्चवंगु जुल लुआखःलं
वयवातःगु बौद्धदर्शन सद्धर्मग्रन्थ महायान बौद्ध जगतय नां
जायाचवंगु दु । अकि धौतकं चीन, जापान, मंगोलय व
तिब्बतीतयसं मःगु दन्त पुलः दशन व पूजन यायगु याना
वड्चवन । अवे विहारया छत्र नाथका व्यावारी सिद्धार्थमह
'धैवस्यां ताम्रहीप (हसा) स बन्दक्यापार वनाः आपालं धनस्त
वनाः सकुशल पूजक थःगु छैय लिहायल थःगु नांयात स्वयंक
श्रीसमृद्धिशाली जुसेलि वहे धनराश अर्चयाना थः ख्वनागु
थमेजयात शोभायमान जुइक ललण सयुक्तयनः थःगु नामं
'सिद्धकल्पनगर' धका नां प्रख्यात यन बिल धका धवतल ।

आतकं थुगु थैवहीया लागायान 'सिद्धकल्पनगर' नामं प्रसिद्ध
जुयाच्चन ।

थुगुरुपं वर्तमान इन्द्रचोक धैगु थामयूनं गुगुं समये
बागमती व विष्णुमती होनाच्चंगु संगमस्थल जूयानिम्ति होग या
अपभ्रंशरूपे आंगः जूवन । थुगु दोभान होग या दधुम कान्ती-
श्वरी नामक महादेव विराजमान यानात गु दु । उगु दोभान
सरे जुयावसेलि छुं कालान्तर लिपा राजा शङ्करदेवया पर्यायस
वास्तुविधि अनुसार लक्षणं संयुक्तयाना नगर बसाले याना
'कान्तिपुरमहानगर' दयूका बिल धया तल । थ्वहे दोभानया
लिकलिकसं च्वंगु छगू ऐतिहासिक जङ्गलया दधुस लानाच्चंगु
श्रीकनक चैत्य वर्तमान जनबाहाया चिवाहा खः । उगु इले
थुगु श्रीकनकचैत्ययात ह्निथं प्रदक्षिणा याना भक्तियानाच्चव्ह
किसिगत किलाग या किमि धयातल । थुजा थुजागु शुभलक्ष-
णया हेतुं जमलय् विज्यानाच्चव्ह श्रीआर्यावलोकितेश्वर
करुणामय (जनबाहायो), थ्वहे श्रीकनक चैत्य दइच्चंगु भासय्
विराजमान जुल । थ्वसपोल विज्यासेलि लिपा थन श्रीकनक-
चैत्य महाविहार दयूकल । विहार दयूके धुसेलि वसपोलयागु
स्वागत सन्मानया लागि रथ दयूका जात्रायानाः थ्वहे कान्तिपुर
महानगर चाहुइकेगु बन्देजनं दयूकल । गुगु जात्रानं थौतकं
चले जुयाच्चन ।

थुगु श्रीकनकचैत्य महाविहारस भसपोल श्री आर्यावलो-
कितेश्वर विज्यासेलि अन उगु इले बारम्बार इन्द्रादि देवताषि

गुप्तरूपं द्विनिम्ने थयालि सद्धर्मबोधिलानया उपदेश न्यवडगु
जुयाच्चन । वसपोल श्री आर्यावलोकितेश्वरयागु उपदेश न्यनेया
लागि इन्द्रमहादेव यमाद्यो, वामंच्वंगु स्थान जूयानिम्ति
वर्तमान यङ्गलयात वंशावलीक गनय्मं इन्द्रगल (इन्द्रगृह) यात
नेपालभासं 'यँदेश' धायगु याना वइच्चंगु जुल ।

खतु, पुलां पुलांगु अभिलेखत च्वना स्वयं बले थ्व यँदेश-
यात गनंगनं 'यंगल' गनंगनं 'यम्बु' धका उल्लेख यानातःगु
खने दु । प्रसङ्गवस थन यंगल व यम्बुया अर्थ छकनं बिचाः
याना स्वयं-यंगलया अर्थजा इन्द्रगृह धैगुहे जुल यम्बुया मतलब
खः इन्द्रक्षेत्र धैगु अर्थ स्पष्टजू । तर, थ्व यंगल व यम्बु निगू
शब्दनं छथामंतुं प्रयोगे हयातःगु खने मदु । यंगल धायबले
दक्षिणकोलिद्वय कोनेपाखेया अभिलेखय् जक खने दु हानं यम्बु
धायबले थँतुगिद्वय थनेपाखेया अभिलेखय् जक अङ्कित
जुयाच्चन । थुकिया कागण छु ख व विचारणीय विषय खः ।
थन इतिहासय् नां दनाच्चंगु लिच्छविकालयगु अति भव्यगु
विशालगु अनुपमकलाकृति जायाच्चंगु महत्त्वपूर्ण राजप्रामाद-
मानगृह, कैलासकूट भवन, भद्र धिवास भवन खः अथेहे इन्द्र-
गृहनं ।

थ्वहे यँदेशया छचालं साधनाद्वारा सिद्ध जुयाच्चवंपि
बौद्ध तथा शैव शाक्त तांत्रिकविधि पास्ये प्रादुर्भाव जुयाच्चवंपि
धर्मपाल, लोकपाल स्वरूपं च्वनाच्चवंपि विजयेश्वरी, मर्त्येश्वरी,
कङ्केश्वरी, तारिणीश्वरी, मानेश्वरी तथा हारती अजिमा, लुमधि

अजिमा, अमंभलु अजिमा, लुचुभलु अजिमा, नेतमदु अजिमा, कंग अजिमा, तखनी अजिमा, पि देश मंर रुका स्वरु चवना-
चवंगु दु । थुपि म.तृसत्तात्मक देवापिन दधुम सम्पूर्ण भय व
शोकरहितगु पृ विस्थ रुपे येँ देशया दधुस सर्वानिध नकलश
विराजमान जुयाचवंगु जुल । गुह्यमिगु नामं थ्व येँ देशयात
'पूर्णावती' सहर धकानं प्रसिद्ध यानातःगुनं खने दु ।

गथे येँ देया कोनेप खेया काष्ठमण्डप (मरुसतल)
छमाहे सिमायागु सि दय्कातल धाइ अथेहे थःनेपाखेनं छम हे
सिमायागु सि दय्कातइतःगु श्रीघःया श्रीशान्तिघट महाचैत्य
धाइ । अकिं थुकियागु प्राचीनरुप काष्ठमय चैत्य जूयानिम्ति
श्रौतकं नं 'काठेसिम्भू' धका धाय्गु याना वइचवन । अनु-
मानित प्रारम्भिक मल्लकालय् तस्सकं अनावृष्टि जुल दुर्भिक्ष जुल
उबले नेपालय् शान्तिस्वास्त याय् निम्ति सहकाल याय् लागि
ततः थं पि साधक मिद्ध महापुरुषपि चवनाः शान्तिघट स्थापना
कात । उगु पुण्य नुसवं देशय् स्वास्तिकल्याण महामङ्गल जुल ।
वहे शान्तिघटयत दूरदशि बौद्धच.यापिन्सं चैत्याकार रुपे
परिणत याना ब्यूगु जुल थ्वहे कारणं आतक सिगल (काठे-
सिम्भू) धाय्गु याना वइचवन ।

येँ देशया कोनेप खे इन्द्रगृह (यंगाल) प्रसिद्ध जुयाचवथे
थःनेपाखेया सुवर्णप्रणाली ख । थुगु थाय्थान फीसं थँदिति
नामं सम्बोधन याना वयाचवनागु जुल । थ्व सुवर्णप्रणाली
लुं हितिस गुवले गुवले ल या लिसेलिसे लुं हाइगु जूया निम्ति

सुवर्णप्रणाली धकाः थयत्त गु खः । थथे लुं हाइगु हिति अन्य-
ग्रस्थानय् दुर्लभगु एवं महत्त्वपूर्णगु र प्रसमृद्धी हेतु सदायातामि
थुकियागु सम्मान व संरक्षणीय भलया राजा सूर्यमल्लया
पर्यायस भाजने कपनं तोपुइथे याना विशालरुप वम्रधातुचैत्य
दय्क सुरक्षित याना तःगु जुल । यतु राजा सूर्यमल्लया न्होने
शिम्पकर मेधराजनं थुगु चैत्य मर्मन एवं सम्भार यानाः अप्पा-
यागु चिवाता दय्कगु चर्णन दु । थ्व सुवर्णप्रणाली हिति येँ
देशय् प्रस्थ पित सम्पूर्ण हितित मध्ये ज्येष्ठगु श्रेष्ठगु जूया निम्ति
थुकियागु नां नेप लमासं थिति धकानं प्रसिद्ध जुयाचवन ।

आः हानं येँ देयात आय् क ठमाण्डू धाल धैगु विषयनं
विचाःयाय् -

येँ देशे चले जुयाचवंगु दकले सकले नांदंगु भव्यगु
जनवाहायया रथजात्रा स्वयंभकाः कल्पवृक्ष सिमा मनुष्यरुप
जूया जात्रा सोवगु जुयाचवन । उगु इले येँ देया तस्सकं
नांजा छ छहा तान्त्रिक आचर्यनं जात्रा सोवयाचवंगु पालाना-
चवन । अले व तान्त्रिक आचार्यजुं थुगु जात्राय् सु सु जात्रा
सोवयाचवंगु दु धकाः गाल क ध्यानतयाः विचाः याना स्वया
यंकुवले कल्पवृक्षसिमा मनुष्यरुप धारणा याना जात्रा सोवया-
चवंगु सिडकल । अले उद्य तान्त्रिकाचार्य चलाम्ब जूया कल्प-
वृक्षसिमाया लिकवना प्रार्थनाः यागु दु कि -

देवमनुष्यपिगु हितसुख निम्ति छमाहेसिमायागु सि
धर्मशाल सत्तल हगु दयकेगु विचार । अले व धर्मशाला सत्तल

दयुके सिधेकाः प्रतिष्ठा सिधेकाः जक छ पिन्त विदावादी बिया
 वड्युगु धका वाचावन्धन याकूगु जुल । अले व कल्पवृक्षसिमां
 थः याकनं लिङ्गानेगु विचार यानाः थ गू वाचा वन्धन अनुसारं
 थ्यन्हुया भित्रे विशालगु शालवृक्ष सिमा तयार याना विल ।
 तयार जुसेलि वहे सिमा कोथला, ध्यनाः आवश्यक कालिगर
 तथाः घर्मशाला दयुके सिधेकल । अले उगु धर्मशालायात
 'मूलसत्तल' धका नाम प्रसिद्ध य ना विल । प्रभुत मूलसत्तल-
 यागु प्रतिष्ठाकार्य याकनं सिधे कल'क थःगु देशया राजधानीस
 शोभाहीन जुइगु व्यापारलक्ष्मी हानि जुइ धैगु हेतुं अलनाल
 यानाः विस्तार याना ल । गुत्रले काठमाण्डू चि व चिकंया
 दरभाउ जुइ उत्रले जक पलिष्ठा यायगु धका कल्पवृक्षसिमायात
 अलमले याना तइल । अकि थव मूलसत्तल (मरुसतः) या
 पलिष्ठा थौतकं मजुनि धाई । थथे धम'हे सिमायागु सि मण्ड-
 पशैलीरूपे सत्तल दयुकात गू जूया निम्ति 'काष्ठमण्डप' धका
 नाम प्रसिद्ध जूगु जुल । थवहे काष्ठमण्डपया अपभ्रंश खः
 काठमाण्डू उगु छमासिमायागु सिँ मूलसत्तल दयुका ल्यंगु
 सिँयाके हानं सिल्यंसत्तल दयुकलधका धयालत । थव सिँल्यँस-
 त या अपभ्रंशरूप सिँहसन धका धावन । गूगू सिँल्यँसतः
 दयुकानं ल्यँपुल्यँ जूगु टुक टाकि सिँ जक मुना मरुसत या न्होने
 चवनाः जूगोपञ्जरौ खुन्हु अर्यासंघ बौद्धभिक्षु (शाक्य, वज्रा-
 चर्य) पिन्त पञ्जदान बिइगु दान मण्डप व दानविइगु सिँया
 चतं तकं दयका तय तल । थुगु दानदत्त गुथि आतक चलेजुन ।

थुलिजक मखु चज वगु विशाल शालवृक्ष सिमाया सिँल्यँसक
 मुना नं हानं 'सिल्यँसमूवाहा' दयेकल । थुकियात तरुमूलश्रीमहा-
 विहार धका धाई ।

थुजा थुजाःगु महत्वपूर्ण ऐतिहासिक घटना जुया दयेकूगु
 धाय् जूगुलि थुगु 'मूलसत्तलकाष्ठमण्डप' यागु महत्व प्रसिद्धि
 नेपालय् जक मखु परन्तु भाग्न व तिष्ठत थ्यंक नं प्रचार
 प्रसार जुवायनाख्यंगु खने दु -

गलस्थान जोधपुरया अधिराज मानसिहदेवया थःगु
 संप्रहलय् सुरक्षित् जुवाख्यंगु श्रीनाथतीर्थावली प्रन्थय् काष्ठ-
 मण्डपया विषयलय् थथे उल्लेख याना तल-

तत्र कान्तिपुरे सिद्धोलोयीपादोऽभवत्पुरा ।

स्थित्वा तडागोपरि स रचयामास मन्दिरम् ।

कैलासतः समानीय स्तम्भमेक महादुमुत्तम् ।

चकार चतुरः स्तम्भान् भिद्यमानेन तेन हि ।

थुगुकथं सँदेशया 'भेल्युल नेकी काछर्या' नेपाल तीर्था-
 वली नामक प्रन्थय् नं थुगु सत्तलया विषय कयाः थथे धयात गु
 दु कि -

श्रीस्वयम्भूमहाचैत्य दर्शनय निम्ति काश्मिरया महा-
 पण्डित गुरु पद्मसम्भव नेपाः विन्याना च्वँवले आचार्य शान्त-
 रक्षित्जुनाप सँदेशय् वनेन्हो थव हे मूलसत्तलया सिंहासनस
 चवना परप्रवादीजन तीर्थिकत लिसे शास्त्रार्थ यानाः विजय प्राप्त
 याना विज्यागु स्थानवारुपे मानय् यानातःगु जुल ।

हस्तस्थित शाक्यमठया गुम्वास च्वंगु तालपत्रस
च्वयनगु विक्रम सम्वत् १२०० सालया आर्यनामसंगीति
ग्रन्थया अन्तिम पुष्पिकाय् काष्ठमण्डपया नाँ थथे न्ह्यथनानल -

श्रीकाष्ठमण्डपपुरे सुरलोक साम्ये

देवालये वसति श्री जिनरत्नितः सः ।

एवंक्रमं पौराणिक, अनुश्रुति, वंशावली व इतिहास,
अभिलेखनया आधारकथं विचाः थाना स्वयेबले विभिन्न इलय्
विभिन्न कारणं येँ देया विभिन्न नांत चले जुयावंगु खने दु ।
परन्तु उकीमध्ये दकले सकले अप्पो प्रचलित जूगु अन्तरराष्ट्र-
व्यापि चले जूगु नाँ खः काठमाण्डू ।

थ्व हे काठमाण्डूयात १४ अञ्चल, ७५ जिल्ला, ३५०००
ग्रामं चाहिलाच्वंगु, १२५००००० सवाकोटि जनतां वासयाना
च्वंगु नेपाःया केन्द्रवर्ती मूलस्थल राजधानी नं काठमाण्डूया
दुनेलाना सुरक्षित पूर्वक श्रीशोभावृद्धि जुयाच्वंगु दु ।

येटखावाहाःया वर्तमान स्वरूप

थ्व हे काठमाण्डू येँ देया पुलांगु लाय्कू हनुमान
घोकाया लिक्कसँ पश्चिमपाखे लानाच्वंगु येटखावाहाः
येटखावाहाःया प्रमुख बिहार खः । थ्व बिहार- ओंगः
आकाश भैरवया खःपाखेच्वंगु चोखाछेँगल्ली वनाः
इतुंवाहाः थ्यंकवइ । थ्वहे इतुंवाहाःया ल्यूनेपाखे अर्थात्
नरदेवीं दक्षिणपाखे, प्यूछाढोलं उत्तरपाखेया बीचय्
लानाच्वंगु दु । थ्व बिहार ऊवात्त स्वयेबले भव्य व
विशालता खनी । थन मेमेगु बही व बिहारथेँ लाय्बेँ
इगमिगः जुइक, पंगल जुइक विभिन्न प्रकारया मूर्ति,
चीबाहाः, धर्मधातु, कीर्तिस्तम्भ, जज्ञगाः तयातःगु
मदु । थुगु बिहारया दथुइ लाक्क भव्यगु विशालमय
बज्रधातुशैली चैत्य थःगु हे स्वरूपं शान्त गम्भीरपूर्वकं

च्वनाच्वंगु दु । थुगु बज्रधातु चैत्यया त्रयोदशचक्रावली
 व छत्र सुवर्णमय याना शोभायमान यानातःगु जुल ।
 थ्व बिहारया आग्नेय कुलांपाखे शिखरकूटचैत्य छगः
 व ईशान कुलांपाखे नं अवलोकितेश्वर मूर्ति तयातःगु
 बःचाग्वःगु देगःचा छगःनं दु । लिसें मूलचैत्यया
 खःपाखे बचाःग्वःगु जलहर्षोपरि जिनालंकृत चैत्य
 छगःनं दु । अथे हे मूलचैत्यया पश्चिम भागया लाय्वे
 ततःपाःगु लोहया मण्डपा निपाः नं तयातल । थ्व
 हे मूलचैत्यया पश्चिमलड्या चिवाहाफल्य लोहया
 सिंह निहा तया सजे याना तल । थ्व बिहारया
 प्यकुनय् प्यंगः तुं नं खने दु । थथे प्यकुने प्यंगः तुं
 तयातःगु मेथाय् बिहारय् गनं मदु धासां अपो जुइमखु ।
 थ्व थनयागु छगू प्रकारया विशेषता खः । थ्व मूल-
 चैत्यया फः ३० फुट ७ इञ्चया प्रमाणं प्यकुंलाक
 दयेकातल । अथे हे येटखाबाःहाया फः धुछिया १३७
 फुट ६ इञ्चया प्रमाणं प्यकुंलाना च्वंगु दु । थन फःक्वय्
 सकभनं चिके अप्पां सियाः सुघरसफा जुइक येपुसेच्वंक
 फःलिसें सिथे सिथे लोहूतं सियाः बलाकातल ।

थुगु बिहारया क्वापाछे छोछे पूर्वाभिमुख
 यानाः स्वतं याना दयेका तःगु खः । थ्व क्वापाछेया
 मूलुखा कलात्मक नू, युक्रियागु शैली नं थःगु हे किसिमं
 दयेका तःगु खने दु । तर, थुगु लुखाया काष्ठमय तोरण
 धाःसा स्वगू सहरया मुंमुं बिहार व देगल्य मदुमु छातं
 दयेकातःगु खने दु-गुलिनं कीसें खनाच्वनागु तोरण अर्द्ध-
 चन्द्राकार अर्द्ध मोलाकार रुपे दयेकातःगु जुयाच्वन । तर
 थन च्वंगु तोरणे धाःसा ताहाकसे प्यकुंलाःगु बानगीरुपे
 परिणत याना दयेकाः क्यनातल । थुकी च्वंयि हितिमंगः
 मेमेगु तोरणे थें पिनेपाखे ख्वाः लाकामतसे दुनेपाखे
 ख्वाःलाकाः पिनेपाखे ह्लिपेयाचो स्फूर्तिनक्सां चक्कंका
 बःगु हे ढंगं दयेका प्रदर्शित यानातल । उकिसें मेमेगु
 तोरणे थें छेपुया ह्लाः क्यनामतसे छेपुं बान्याना च्वंहा
 नामराजयात थ्वया जःखःच्वंयि हितिमंगःतेसं बान्या-
 कातःगु यानाः क्यनातल । हानं गुलिनं तोरणे कीसें
 खनाच्वना तोरणया शिरोभाग्य् छत्र तयातइ तर
 थुकी धाःसा छत्रया सत्ता उष्मीब चूडामणि तया
 तर्बोपरि स्थान बिद्यातल ।

थुगु तोरणया दथुस अभक्मुद्रायाना बज्रासन
यानाच्चवंह्य बुद्ध शाक्यमुनि विज्याका तल । थ्वया जः
खः उपस्थित जुयाच्चवंपि बोधिसत्त्व व पूजादेवीपि
प्रार्थनामुद्रा अध्येषणामुद्राय् च्वनाच्चन । बुद्धया
लिउनेपाखे प्रभामण्डलया रूप्य हिमशृङ्खला च्वापु-
गुंया दृश्य अंकितयानाः हिमालयया फांको प्रदर्शित
यानातल । काठमाण्डू उपत्यकाया सम्पूर्ण तोरणतमध्ये
थ्व थुकिया मुख्य विशेषता खः । आतकयागु तोरण
अनुसन्धानया सन्दर्भ्य थुगु तोरणय् हिमालया दृश्य
कयनातःगुली थ्व सर्वप्रथम जूवइ । थ्व हिमशृङ्खला
लिसेलिसे हिमालय् खने दइपि सिंह, माकः, फांगः,
कस्तुरीमृग, हिमपुरुष पिनिगु मूर्तित नं अंकित यामे
बिलक्षणता दर्शे यानातःगु खने दु । लिसे कलशधारी
गङ्गादेवी नं बुद्धस्वागत निर्मित तत्पर जुयाच्चवंगु दृश्य
नं कयनातल ।

थुगु तोरणय् अंकित यानातःगु विभिन्न भावुक
दृश्यं थ्व सन्देश न्यंकाच्चवंगु दु कि- बुद्ध शाक्यमुनि
थःगु जन्मभूमि लुम्बिनी-कपिलवस्तु विज्याःबले

हिमालय खने दु धकाः गुगु उजें दयकूगु खः पाय्छि
उगु दिव्यसन्देशया संस्मरणकथं थ्व तोरण प्रस्तुत
यानातःगु जुइ धंगु अर्थ सिद्ध जूवः । जितः धाय्मास्ति
वः थुगु तोरण दयेकेगु निर्देशन व्यूह्य आचार्य व
देकूह्य कलाकार लिसे दय्केत माक्व खर्च हनाव्यूह्य
वाता थुपि स्वह्य हिमालय संस्कृतिप्रति अगाढ भ्रद्धा
व भक्तिदुपि दुरदर्शि श्रद्धानुपि खः । लिसे थुजागु
महत्वपूर्णगु कलात्मकवस्तु थःगु राष्ट्रिय संस्कृति
अमूल्यविधि भापिया थुकियागु संरक्षण यानातःपि
स्थानीय श्रद्धानुपि नं धन्यवादया पात्र खः । थुगु अमूल्य
कलात्मक दुर्लभ कीर्ति इलय् हे सम्बन्धित विभागं
अवश्य ध्यान तयाः सुरक्षित् याइ धंगु विश्वास दु ।
थुगु तोरणया क्वसँच्चवंगु मूलद्वार नं उगु तोरणयात
लोगु किसिमं शोभावृद्धि याना तल । लुखाया जःखः
अग्रश्रावक शालिपुत्र, मौद्गल्यायन भिक्षुपि द्वारपालरूपे
च्वना च्वंगु दु । थ्व हे लुखाया जःपाखे अंगलय्
सरस्वतीया मूर्ति नं दु । थ्वया न्होने थोफल्य लुखाया
जःखः सिंह निह्य तयाः सजेयाना तइतल ।

थुगु लुखाया जःखः अंगलय् निखें थःगुहे
 प्रकारगु बःचापाःगु आर्यतारादेवी सहितगु याकुऊया
 तयातल । थ्वहे द्वारोपरि तोरणया फुसे मातें तल्लाय्
 पञ्चऊया तयातःगु दु । थ्वयानं च्वय् च्वतें तल्लाय्
 यक्षिणीपिनिगु मूर्ति अंकित यासे बिलेंपौ तुनासि तया
 गाःऊया, क्वछुऊया तया क्वापाछेंयागु लक्षण मिलेयाना
 तल । उकिसँ च्वय् पलिइ तायलपौ तया लुंगजू तया
 श्रीशोभा वृद्धि याना व्यूगु दु । खतु थन ह्लापा इष्टि-
 कामय स्वंगःगजू फोलाक तयातःगु दु धाइ । वर्तमानय्
 उगु गजू स्यनालि क्वापाद्योयाथाय् दुने अथे तयातःगु
 दु ।

क्वापाद्योयाथाय् दुने च्वंह्य श्री भगवानबुद्ध
 भव्यगु सिंहासनया छोने बिज्याका तल । तर बिहार
 स्थापना जुगु इलय्या मूर्ति मखु । ह्लापायागु मूर्ति
 ओहपातां भुनाः दय्कातःह्य प्राचीन मूर्ति मुकुन्दसेन
 राजां काठमाण्डू आक्रमण याकूगु समये खुयायंकल
 छंगु स्थानीय बुढापाकातय्गु धापू दु । भगवान बुद्धया
 ल्यूनेच्वंगु सिंया तोरणस बोधिवृक्षसिमा तया थ्वया

छोने वज्रपर्यङ्कु आसने च्वनाच्वंपि अष्ट भुजासहित
 पञ्चमहाबुद्ध अङ्कितयाना तल । थुगु तोरण दिकातःगु
 जःखःच्वंगु थामय् जक षट् पारमितादेवीपि प्रस्तुत
 यानातल । भगवानबुद्धया फुसे धलिमे भव्यगु काष्ठमय
 इलां दयेकाः सजे याना तःगु दु । थ्व इलांया
 दयुस वज्रसत्त्व अले थ्वया छ्चालें अक्षोभ्य, रत्न-
 संभव, अमिताभ व अमोघसिद्धि सहितयासे विचे
 विचे अष्टमङ्गल चिह्न तया तल । थ्वयानं जःखः
 स्वपाः स्वपाः खुपा मण्डल अङ्कित याना व्यूगु दु ।
 थ्वया छ्चालं किनारा थें याना फुलडर तयाः इलांया
 रूप बियातल । थन क्वापाद्योयाथाय् दुने ह्लापायागु
 करीव १६ गूगु शदीपाखेया इष्टिकामय चैत्यया
 अवशेष त्रयोदश चक्रावली युक्त गजू नं खने दु ।

क्वापाद्योया फुसय्च्वंगु आगमदेवता जक क्वापा-
 द्यो थें पूर्वाभिमुख मजुसे दक्षिणाभिमुख याना प्रतिष्ठा
 यानातःगु दु । थन नं लुखा, तोरण, थां कलात्मक ढंगं
 निर्मित यानाः लुखाया जःखः महाकालया प्रस्तरमूर्ति
 द्वारपाल रूपय् तयातल । थन नं दुने बिज्यानाच्वंह्य

श्री हेबज्जनैरात्माया धातुमूर्ति प्रस्थापन यानातल । थुगु
मूर्ति नं ह्लापायागु खुया यनालि घेटखाबाहा:या बेखारत्त
साहु नं यल उकुबाहा:या कलाकार आशामदु शाक्ययागु
ह्लातं दयेके बिया: प्रतिष्ठा याकूगु धयातल ।

थ्व घेटखाबाहा:या छ्वाखेलं च्वंगु छ्येँत नं
पंक्तिबद्ध गुया: कोलाक बांलाक सुरक्षित जुयाच्च्वंगु खने
दु । गनं नं जीर्णशीर्ण जुया खण्डित जुयाच्च्वंगु मदु । तर
थन बिहारय् च्वंहा श्री चिरिधन साहुजुं सम्यक पञ्जरां
न्यायेकूबले च्वकात:गु बिहारया ज:पाखेच्च्वंगु अंगलय्
करीब १५० फीटया प्रमाणं बोधिसत्व जातक व बुद्ध-
जीवनीया भित्तिचित्र असावधारणया कारणं आपालं
विनष्ट जूगु खने दु । अथे हे क्वापालुखाया ज:ख:
च्चयात:गु भित्तिचित्र रामचन्द्र, रावण, कुम्भकर्ण एवं
लङ्काया हनुमान समूह नं बुद्धया शरणय् वयाच्च्वंगु दृश्य
क्यनात:गु नं प्राय: अस्पष्टथे जुइधुंकुगु खने दु ।

घेटखाबाहा:या प्राचीनता

कीथाय् थन पुरातत्त्व व इतिहासया दृष्टि
महत्वपूर्णगु सांस्कृतिक, कलाकृति जायाच्च्वंगु गुलिखे
बिहार व मन्दिरत दइच्चन । लिसेँ उगु प्रत्येक बिहार
व मन्दिरतय्गु संरक्षण व स्वागत सत्कारया निम्ति
श्रद्धेय आचार्यपिन्सं श्रद्धालु दानपतिपिन्सं अनेक यिति-
रिति गुठी तयाथकल । उगु यितिरिति गुलि नं चले-
याना च्वन । गुलि हानं लोपयाना हयाच्चन ।

परन्तु उगु धर्मकीर्ति, राष्ट्रिय संस्कृति,
जननिधियागु महत्व व इतिहास विषय छुं खेँ न्यन
धा:सा अपोसिनं मस्यू धायेगु चलन जुइ धुंकल । थथे
प्राचीन इतिहास लोपजूगुया कारण पुलां पुलांगु लिपि
व भाय् मस:मस्यूगुलि याना धर्म, संस्कृति, कलायागु

अध्ययन व अनुसन्धान यायेगु संघ-संस्था मद्गुलि
अथवा अशिक्षित व दरिद्र जूगुलि याना ह्लियाह्लिये
परिलोप जुजुं वयाच्चन । राष्ट्रिय गौरव जातीय
अस्तित्व धर्मसंस्कृतिया महत्व मथुया थःत थम्हं
म्हंसिया थःयात कतः कतःयात थःनाला काय्गु याना
वइच्चंगु इलय् थःगु इतिहास मालेगुनं अःपु मजू । थथे
अःपुमजू थाकुगु विषय धका बिलकुल तोता व्छयेगु नं
थःमु धर्म व कर्तव्य मखु ।

थुगु प्रसङ्गे येदखाबाहाःया आर्य नामसंमीति
गुठी खलःतय्गु अनुरोध अनुसार-थम्हं न्यनागु खनागु
स्यूगुया आधारे गुलि सामग्री उपलब्ध जुल उलि जक
जूसां सन्तोष भाषिया येदखाबाहाःया प्राचीनता विषय
छत्वाचा खं म्ह्यना च्वना -

येदखाबाहाःया प्रस्थापनकाल विषय अपोसिया
घाणु दु- श्री भास्करमल्ल जुजुं दयेकूगु धंगु । खतु थन
येदखाबाहाःया धनसिंह साहुजुं तया थकूगु ने. सं. ९८२
सा तया शिलापत्रे 'श्री भास्करमल्ल महाबिहार' थथे
उल्लेख याना तःसां तवि वयूकः साहुनं न्यनाखेया

आधारे च्वकूगु खने दु । कारण छायाधासा जुजु
भास्करमल्लकाल स्वया यक्व यक्व म्ह्योया पुरा-
तात्विक सामग्री थन उपलब्ध जुयाच्चंगु दु । खासयाना
थन च्वंगु क्वापछेया मूलुखा व थ्वया तोरण १५ गूगु
शदी पाखे दय्कूगु अनुमान यायेफु । गूगु थ्व तोरण व
लुखाय् प्रयोग यानातःगु कलाशैली व कालक्रम अनुसार
ज्यलावनाच्चंगु सियागु रूपरंगं धयाच्चंगु दु भास्कर-
मल्लकालय् उजागु उत्कृष्टकलाया विकास जूगु खने
मदु । प्रस्तुत कला खासयाना न्यासःदं म्ह्योयागु जुइफु ।
थन हे दुने च्वंगु क्वाचपाल श्री भगवान बुद्धयागु वज्रा-
सन सिंहासन निर्मित तयातःगु लोहया कट व ऊन नं उगु
तोरण व लुखाया कलाकृति स्वयानं पुलांगु खः । थ्व
सिंहासन अवश्यं जुय्फु १२ गूगु शदीया भास्करदेव
थकू जुजुया पालय् निर्माण जूगु । थुगु सिंहासनस बिज्या-
का ओहपातां भुना दयेकातःह्य भगवानबुद्ध मुकुन्दसिं
जुजुं आक्रमण याके ब्यूगु अनुश्रुति नं पुष्टि यागु दु ।
थ्व हे मूलुखाया खापा इतुं बाहाया त्रैलोक्यजुं ने. सं.
८३० सालय् जिर्णोद्धार याना बिल धका थ्व हे खापाय्

अभिलेख अङ्कित यानातल । थुकि नं स्पष्ट जूकि-
जुजु भास्करमल्लयागु जीवमानकाले च्यादें गुदेंया
दुने उगु खापा जिर्ण जुयेमाःगु मद्रु । सिंयागु अविधि
न्याथे कमनं सद्धिदें तक रहे जुयेफु । हानं व हे भग-
वानबुद्धयागु सिंहासन त्वाकले च्वंगु चन्द्रमण्डल आसने
श्व च्वयातःगु दु कि- ने. सं. ८९० सालं रणपतिजुं
जिर्णोद्धार यागु । उगु मूर्तिइ नं थथे ६०।७० देंया दुने
उलि याकनं जोर्णशीर्ण जुइमखु १००।२०० दें पुलां
मजुइकं छथुं ऊवात्त स्यनी मखु । उपर्युक्त प्रमाण व
आधारकथं विचाः यायेवले निश्चय नं १७ गूगु शदीया
भास्करमल्ल जुजु मजुसे १२ गूगु शदीया जुजु भास्कर-
देव थकू जुजु निर्माण याना थकूगु श्व विहार निसन्देह
जुईफु ।

थुगु विषय स्थानीय बुढापाकुतयगु धापू श्व
दु कि- भास्करदेवया पर्यायस श्री केशचन्द्रजुं पारावत
महाविहार (इतुंबाहाः) दयेके धुसेलि छुं समय लिपा
व हे जुजुया पर्यायस भास्करदेव जुजुया महारानीयागु
पूर्णसहयोग व आश्वासनद्वारा येटखाबाहाः दयेके बिल ।

थुगु विहार प्रतिष्ठा याना नामाकरण याःबले महारानी
थःगु नां क्वमकासे थव स्वामि महाराजया विजय-
कामना यासे भास्करदेवयागु नामं थुगु येटखाबाहाःया
नां 'श्री भास्कर कीर्ति महाविहार' धका नाम प्रसिद्ध
याना ब्यूगु जुल ।

येटखाबाहाःया शब्दार्थ

काठमाण्डू उपत्यकास प्रस्थापित महाबिहार (मूबाहाः) मध्यमक बिहार (बही) व सामान्य बिहार (कच्चाबाहाः) त मध्ये आःतक खने दइचवंगुलि दकले सकले तःधंगु, तब्यागु, ज्याछिगु, चक्कनाचवंगु, ऊवात्त स्वयेबले शान्तवातावरण रूपे खनाचवनागु येटखाबाहाः धका धायेफु ।

आ थ्व बाहाःया शाब्दिक अर्थ छु खः गुगू खः धैगु बारे छकः नं बिचाः याना स्वय्—

मल्लकालया सभ्य संस्कृतिया परम्परानुसार जन आस्थानुकुल ये देया दथु हनुमद्ध्वजराजप्रासाद हनुमान ढोका 'लाय्कू' यात मानेयाना वइचवंगु खने दु । प्रमाणया लागि थ्व धायेफु कि— कीगु जन-संस्कृति

पुलां पुलांगु रितिथिति व लेनदेन सम्बन्धि कालबिलया तालपत्रतमसूक कागजपत्र अध्ययन याना स्वयेबले नं लायकूयात केन्द्रविन्दु माने याना दिशा छुटे यायगु अर्थात् चारकिल्ला खुलेयाना वइचवंगु खने दु । गथे कि—

पूर्व — वन्ताखा — वन्तागृह

दक्षिण — योताखा — योतागृह

पश्चिम — येताखा — येतागृह

उत्तर — यन्ताखा — यन्तागृह

थ्व हे थिति बन्देज अनुसारं—लायकूलि पाय्छि पश्चिमपाखे लानाचवंगु अर्थात् येताखा पाखेचवंगु येटखात्वाले लागू बिहार जुया निर्मित की पूर्वापिन्सं 'येताखाबाहाः' धयातःगु जुल । थ्व हे कारणं थुगु श्री भास्करकीर्ति महाबिहारयात येताखाबाहाः (येटखा-बाहाः) नामं लोकप्रसिद्ध जूगु खने दु ।

थनया कलात्मक वस्तु व अभिलेख सामग्री

थुगु श्री भास्करकीर्ति महाबिहार (येटखाबाहाः)
या ऐतिहासिक पृष्ठभूमि गुलि पुलां अले थुगु थाय् गुलि
भव्य व विशालता खने दु । उलि थनयागु कलात्मक
वस्तु व प्राचीन अभिलेखत उपलब्ध जूगु खनेमदु ।

तर, थ्व बिहारे प्रतिष्ठा यानातःह्य वर्तमानया
क्वाचपाल देवता (शाक्यमुनि बुद्ध) बिहार गुलि पुलां
उलि पुलांगु मूर्ति मखुत । थुगु प्रस्तर बुद्धमूर्ति १९ गूगु
शदीयागु जक खः । थ्व स्वया नं न्ह्योयागु मूर्ति काष्ठ-
मय बुद्धमूर्ति जुइ धैगु अनुमान याय्फु कारण- उगु
लोहयागु भव्यगु सिंहासनया न्ह्योने १८ गूगु शदीया सिं
त्वाकः तया मिलेयाना तल । अकिं थुगु सिं त्वाकःयात

त्वेक सियागु हे मूर्ति जुई धैगु आशय स्पष्ट जू । अज
जितः धाय्मास्तिव थ्व पुलांगु भव्यगु लोहया सिंहासनय्
की तानातःगु तानकसेयाय्त प्वाखनातःगु संकेतं थ्व
भाव बुझेजूकि- ह्यापायाह्य बुद्धमूर्ति अवश्य नं लुँसिया
धातुया मूर्ति जुई अथवा ओहलँ भुनातःगु मूर्ति । थनया
बुद्धपाकुतेसं न्यनातःगु अनुसारं जुजु मुकुन्दसेनया आक्-
मणकारीतय्सं खुया यंकल धका गुगू धया वयाच्चंगु
खः थ्व खँ पुष्टि यागु दु । थथे जुसेलि थन बाहाःया
आग्नेयकुलांमे च्वंगु शिखरकूटशैली चैत्ययात कला-
पारखितय्सं आपालं प्रशंसा यानातःगु चिबाहाले मखूपिं
मनुतेगु मिखा वनी धका उकी वज्रप्लाष्टर याना ह्यापा-
यागु सुन्दररूपयात सामान्यरूप याना बिल धका नं
धार्इ । थथे याय्माःगुया कारण थुगु बिहारेच्चंगु आपालं
कलात्मक वस्तु चाय्कं बा मचाय्कं तनाचनाच्चंगुलि
याना थथे जूवंगु जुइमा । अथे हे थुगु बिहार सम्बन्धि
उल्लेख जुयाच्चंगु द्योफलेच्चंगु पुलांगु संसहलोह नं
तनावन । हानं थ्व हे बिहारया सुरक्षित सम्बन्धि नियम
च्चयातःगु सरकारी जाहेर जुयाच्चंगु इस्तिहार थें याना

क्वापाद्योया अंगले तानानःगु काष्ठपत्र नं लोप जुयावन ।

थनया सांस्कृतिक कल्याणमक एवं ऐतिहासिक सामग्रौन गुनित्रे लोप जुया वने धुंकल तथापि आनक ल्यनाच्चंगु मूर्ति व अभिलेखनयगु संक्षिप्त विवरण सूत्रि थन प्रस्तुत यानाच्चना-

- १) क्वापाद्योयायाय् दुने प्रस्थापित क्वाचपाल देवता (भूम्पर्ज शाक्यमुनि बुद्ध) अनुमानित १९ गूगु शदीया प्रस्तरमूर्ति म्हुद्धिहाक ।
- २) थ्वया जवे दनाच्चंह्य अवलोकितेश्वर अनुमानित १९ गूगु शदीया लोहया मूर्ति कुत्याहाक ।
- ३) अये हे खवे दनाच्चंह्य द्विभुज मञ्जुश्री लोहया मूर्ति थ्व नं अनुमानित कुत्याहाक १९ गूगु शदीया ।
- ४) क्वापाद्योया न्ह्योनेसं प्रार्थनामुद्रास अवस्थित लोहया शालिक अनुमानित १९ गूगु शदी म्हुद्धिहाकगु मूर्ति ।
- ५) क्वापाद्योया ल्यूनेसं च्वंगु प्रभामण्डलयारुपे काष्ठमय तोरण तयातःगु दु । थ्व अन्दाजि १७ गूगु शदी उच्चाई स्वकुत्याहाक जुई । थुकी बोधिवृक्ष कवसं

पञ्चमहाबुद्ध अंकित यानानःगु दु । निम्ने थामय पद्यागमिता देवीया मूर्ति महिन यानानल ।

- ६) क्वापाद्योया फुमे धलिमे तानानइनःगु काष्ठमय मध्यगु इलां छगु नं दु । अनुमानित १७ गूगु शदीने निर्माण जूगु निकुन्वाः हाकः । थुकी वज्रमन्त्र, अक्षोभ्य, रत्नमंभव, अमिताभ एवं अमोघनिर्द्धि सहितयाने अष्टमंगल चिह्न अङ्कित यानानःगु दु ।
- ७) थनहे दुने क्वापाद्योया पत्नी च्वंगु उन्निवज्जाल सङ्गया अवशेष व चैन्यया त्रयोदश चक्रावली अये हे छेनी वां ल्छयातःगु दु । थ्व गजूया घण्टाकार, अन्वनाः व चैन्यया चक्रावली अनुमानित १६ गूगु शदीने दय्कूगु कुद्धिहाकजू ।
- ८) थनंसतुं तैत्य अंकितयासे दानपतिपिनि परिवार सहित शिलापत्र छगु नं दु । थुकी ने. सं. ८५२ भावण महिना मात्र अंकितगु । थ्व अभिलेख थ्व हे विहारया चैत्य जिर्णोद्धार जूगु उपलक्षस तयातःगु आशय खने दु ।
- ९) क्वापाद्योया लुखाया जःखः लोहया निहा भिक्षुपि

तयातल । श्व अनुमानित १९ गूगु शदी, थुकिया
उच्चाई कुत्याहाक ।

१०) श्व हे भिक्षुया न्ह्योनेसँ लोंहया सिंह निह्य स्था-
पना यानातल । थुगू सिंह नं १९ गूगु शदी,
उच्चाई निकुहाक ।

११) क्वापाफले च्वंगु अंगले ने. सं. ८२६ सालया
अस्पष्ट शिलापत्र छगु दु । थुकी क्वाचपाल
शाक्यमुनि बुद्धयात पूजा याय्गु गुठी समर्पण
यानातःगु भाव फल्के जू ।

१२) श्व हे शिलापत्र लिक्सँ अंगले पेपुंकातःह्य चतु-
र्भुजा सरस्वती मूर्ति छगू नं दु । श्व प्रस्तर मूर्ति
खः थुकिचा उच्चाई म्हुछिभिक जुई अनुमानित
१८ गूगु शदी ।

१३) क्वापाफलेया न्ह्योनेपाखे लाय्बे सुइनिहः पलेहः
तया दय्कातःगु लोंहया मण्डपाः निपाः खने दु ।
करीव कुत्याहाकःया प्रमाणं पेकुंलागु अनुमानित
१८ गूगु शदी ।

१४) तग्वगु चिबाहाया पश्चिमलङ्गया फले च्वंगु

लोंहया सिंह १७ गूगु शदी, कुत्याहाकगु ।

१५) थुगु बिहारया इशान कुलाँपाखे च्वंह्य अनुमानित
१९ गूगु शदीया काष्ठमय अवलोकितेश्वर मूर्ति
कुत्याहाकह्य ।

१६) थन बिहारे स्वंगः चिबाहा दु- दथुईच्वंगु मूलगु
चिबाहा वज्रधातु चैत्य खः थुकिया वर्तमान
स्वरूप १९ गूगु शदीया अनुकृति । थुकी दुने
लिच्छविकालया अशोक चैत्य नां जुयाच्वंगु सुन्द-
रचैत्य गर्भगृहे दुने सुरक्षित् याना तल धाई ।

१७) श्व मूलचैत्यया खवेसंतु १९ शदीया जलहयोंपरि
जिनालंकृतचैत्य स्थापना यानातल ।

१८) एवरूपं आग्नेयकोणपाखे १७ गूगु शदीया शिख-
रकूट चैत्य तयातःगु दु । वर्तमान उगु चैत्यस
वज्रप्लाष्टर याना व्यूगुलि थुकी ह्यापायागु
स्वरूप खनेमंत धयातल ।

१९) क्वापाद्योया लुखासच्वंगु काष्ठमय तोरण अनु-
मानित १५ गूगु शदीपाखे निर्माण जूगु । स्वकुत्या
प्यकुया प्रमाणं ताहाक बानगि याना दय्कातःगु ।

थुक्रिया वर्णन चव्य च्वये धुंगु दु ।

२०) येदखाबाहाःया पूर्वलङ्ग्या न्यापाऊयाया छेलिई
दुनेच्वंगु-

शक्त्यात्मक समन्तभद्र तथागत ने. सं.

९८२ सालं स्थापना जूगु म्हुछिहाकगु प्रस्तर-
मूर्ति ।

२१) हारतीदेवी प्रस्तरमूर्ति

२२) वज्रपाणि क्रोधमूर्ति

२३) पात्रोपरी उत्कुटूकासन स्थित भगवती

२४) षट्भुज रत्नवीर महाकाल

२५) ने. सं. ९८२ सालया शिलापत्र-

थुगु शिलापत्रे- श्री ५ सुरेन्द्रबिक्रम साह-
देवया पर्यायस ९८२ फाल्गुण शुक्ल ७ स येताखा
टोल भास्करमल्ल महाबिहारया ताम्राकार
धनसिंह, कलात दयालक्ष्मी, काय हर्षरत्न, छय्
दानवीरसि आदि परिवारछिसयां धर्मचित्त
उत्पत्ति जुया व श्री ३ वज्र योगिनी, श्रीस्वयम्भू
निम्ति थःगु छे दहलपा व्यूगु विषय उल्लेख

जुयाच्वंगु । लिसै श्री स्वयम्भूयात गुठी तःगु व
संघभोजनस बिचाः याय्गु खे नं दुथ्याका तःगु

२६) कलात्मक सिया आसनत्वाकः अनुमानित १७
गूगु शदीया, कुछिजा याना दय्कातःगु ।

बौद्धकला प्रदर्शनीरूपे बहिद्यो ब्वये हइबले जक
खने दइपि थुगु बिहारया मूर्तित निम्नप्रकार खः । खनु
थ्व व्वय् च्वयागु धलः जिगु थःगु 'बौद्धकला अनुसन्धान
सूची' नामक लेख सिनुपत्रिकास प्रकाशित जुइ धुंकूगु
अनुसारं थन उधृत यानागु जुल-

१) दीपङ्कुर तथागत सम्यकदेवता सुवर्णमय धातुया

२) जःखः बोधिसत्त्व सहित " "

थुकी कर्म व त्वाकः सहित

३) जःखः भिक्षुसहित दीपङ्कुर " "

४) उष्णीय विजय लुंसिया धलवतया

५) शाक्यमुनि बुद्ध "

६) वज्रयोगिनी देवी "

७) वज्रयोगिनी देवी "

८) कूटागार स्वरूप बप्पा काष्ठमय

थुकी दुने— चैत्य शाक्यमुनि, आर्यतारा, अमोघ-
सिद्धि मूर्ति सहित यानातःगु ।

- ९) हानं मेगु कलात्मक काष्ठमय बप्पा
- १०) षडक्षरीमन्त्र सहित माणे
- ११) गुरु पद्मसम्भव काष्ठमय
- १२) शक्त्यात्मक गुरु बज्रसत्त्व लुंसिया धलवतया
- १३) आर्यतारादेवी ”
- १४) लुंसिया धलवतया शिखरकूट चैत्य
स्फटिकया गजू सहित थुकी नागच्छत्र तथा
शोभावृद्धि यानातःगु दु ।

येटखाबाहाःया थःगु विशेषता

येँ, यल व खवपया बही व बिहारत चाहुलेबले
अर्थात् अध्ययन व अनुसन्धान याना स्वयंबले छगु नं
छगु बही व बाहाले अवश्य नं थःथःगु विशेषता दय्फु ।
तर साधारणकथं ऊवात स्वेबले बिहारत अप्पो धयार्थे
उथेँउथेँ च्वंसां उकी बाँलाक अनुसन्धानया दृष्टि क्वथिक
ध्यानतया स्वया यंकल धासा मेमेगु बिहारतनाप
उमलागु जोमलागु मिलेमजूगु दयाचवनेफु । अथे हे थुगु
बिहारे मेमेगु बिहारस्वया निगु प्यंगु विशेषता खनागु
दु । व पाठकर्पिगु समक्षे प्रस्तुत याना च्वना—

- १) काठनाण्डू उपत्यकाय् गुलिनं बही, बाहात विद्य-
मान जुयाचवन । उलिमध्ये थ्व येटखाबाहाः
विशालरूप खनेदु ।

- २) थन मेमेगु बाहालेथें बिहारया फःक्वय् आपालं पंगल जुइक उगुं थुगुं धर्मकीर्तित चिबाहा, धर्म धातु, मूर्ति, शालीक, स्तम्भ इलिलि खने मदु । मेमेगु बही, बाहाले दुहांवनेगु स्वया थन अलमल मदुगुलि याना थन शान्त वातारणथें अनुभव जू ।
- ३) थुगु बिहारया प्यदिप्यकुने छेली तुं छगः छगः नं खने दु । मेमेगु बिहारे अप्पो धयाथें छगः वा निगः तुं जक परन्तु थुगु बिहारे प्यकुने प्यंगः दइच्चंगुलि छगु महत्वपूर्ण जू । कारण कीगु पुलांगु संस्कृति अनुसार शास्त्रविधिकथं जनबा-हाद्यो, बुंगद्यो, चोबाहाद्यो आदि छोपिन्त महा-स्नान याकीबले अर्थात् धलिं लुइबले प्यकुने प्यंग पूर्णघट ज्वना महास्नान याकि । उगुहे आवर्श अनुरूप थुगु बिहारे नं पूर्णघट स्वरूप प्यकुने प्यंगः तुं दग्कातःगु जुइमा ।
- ४) थुलितक विशालगु घेट्खाबाहाः छगुलि उत्तिन्यंक चिकं अप्पां सिया तल । आतक थनं घांय् छपुहे बुयामबनि धाई । धयातःगु दु-थुगु बिहारे चिकं

अप्पां सिय् लागि हलिमलि भाजने सिय्थें याना व्याक्व फि कराईले तया फिसिया चिकं अप्पां सिया तःगु जूया निम्ति घांय् सबःगु धाई ।

- ५) थुगु बिहारया दक्षिणलटपाखे च्वंगु न्यापाऊया नामं प्रसिद्धगु स्वर्गिय धर्नासि साहुयागु छेली दुने अलग छगु बिहार लसिई द्यक् बाहाःवा छगु द्यक्कातःगु खने दु । थुगु किसिमं थःगु छेया छेली जक छुट्टे बिहार द्यक्कातःगुनं आतकं गनं लुया मबनि धासां अप्पो जुइमखु ।

थुगु धनसिबाहाचा (समन्तभद्र बिहार) स उत्तरार्धमुख शक्तिसहित श्रीसमन्तभद्र तथा-गत प्रमुख देवतारूपे स्थापना याना तःगु दु । थये शक्तिसहितगु बुद्धमूर्ति प्रस्थापना यानातःगु बिहारनं गनंमदु धासां ज्यू ।

- ६) घेट्खाबाहाः कवापाओया लुखाकुसे च्वंगु कला-त्मक काष्ठमय तोरण नं गनं बिहार व देगले मवुगु डिजाइन याना थःगुहे किसिमं भाव अभि-व्यक्त यानातःगु दु । थुजागु तोरणनं गनं उपलब्ध जूगु मदुनि धासां अप्पो जुइ मखु । थव थःगुहे विशेषता छः ।

थुगु बिहारपाखें जुयावंगु

उल्लेखनीय धार्मिक कार्य

श्री भास्करकीर्ति महाबिहार (येटखाबाहा) स्थापना जुसानिसें थुगु बिहारस निवासयाना चवंपि श्रद्धालु दानपतिपिंगु पाखें गुलितक महत्वपूर्ण उल्लेखनीय धर्मकार्य पुण्यकार्य जुयावंगु खः उक्थियागु व्याकव तथ्याङ्क प्राप्त याय् मफुनि । अथेनं स्थानीय प्रतिष्ठित व्यक्तियिगु सहयोग द्वारा उपलब्ध जूगु सामग्री व थमं अनुसन्धान यानागु आधारे लुयावःगु निगु प्यंगु तथ्याङ्क प्रस्तुत यानागु जुल -

- १) श्री स्वयम्भू व श्रीवज्रयोगिनीया परमभक्त जुया चवंह्य ताम्राकार धनसिंहसाहु पुवूर उत्तरा-

पन्थ चीनदेशं सकुशल थःगु छें लिथ्यसेलि, श्रीस्वयम्भूमहाचैत्यया अग्रस तच्चोगु हर्ष व उल्लास पूर्वक ने. सं. ९८२ साल फाल्गुणशुक्ल चौथि खुन्हुं दशांशहोमावि क्रिया याका न्याद्वः व सछिकः लाश्या घण्टवादन स्तुति सहित पञ्चोपचार पूजा याकूगु जुल ।

- २) न्याद्वः व सछिकः प्रमाणं स्वयम्भूस पञ्चोपचार पूजा उत्सव जूगु लसताय् छेंखां छह्य छह्य येँया गुरुवज्राचार्यपि निमन्त्रणा यानालि स्वयम्भूइ समाधियोग याकूगु बु ।
- ३) थुगु क्रियाया दरु न्याय्कू खुन्हु ने. सं. ९८३ कार्तिककृष्ण एकादशिस थःगु छेंस तओ मातन-या सद्यकौमारी बिज्याकालि महासिन्दूराच्चन पूजा याकल ।
- ४) थुक्थियागु लसताय् हानं काठमाण्डू उपत्यकाय् दकले सकले तःधिकह्य ह्यूमत बुद्धवारीया वज्रासनस्थित श्रीदीपङ्कर बुद्धमूर्ति जिर्णोद्धार कार्येनं सक्रियरूपे भाग कया सहयोग प्रदान याना दित ।

५) आपालं दुःखकष्ट सिया चीनदेश थ्यंक वना
धनसम्पत्ति कमाय् याना वया थःगु जन्म भूमिई
लिथ्यंगु लसताय् विघ्नशान्ति निर्मित वसपोल
श्रीस्वयम्भूमहाचैत्य व थव इष्टदेवता श्रीवज्र-
योगिनीप्रति उदगार व्यक्तयासे बिहार सहितगु
थःगु छेँ विधिपूर्वक शुभसङ्कल्प यासे प्रदानयाना
दिल ।

थन बिहार प्रदानयात धका मेमेगु बही,
बाहाः थें प्यखेरसं चूखँक छेँ दय्का तःगु बिहार
मखु । केवल थःगु छेँसंतु छेलीजक बिहारया
लक्षणप्रमाणथें अंग पुरे याना दयेका व्यूगु खः ।

६) नेपाया दकले सकले प्रसिद्धगु श्रीस्वयम्भू महा-
चैत्य जीर्ण जुयाच्चंगु खनालि थः चीन देशं लिहाँ
वयालि आवश्यक खर्च हना जिर्णोद्धार कार्य
विधिवन् सम्पन्न यागु जुल । तर अपशोच प्रति-
ष्ठा कार्य सम्पन्न यागु थन स्वयेमलाक असाम-
यिकवस प्राण तोता वसेलि वय्कया सुपुत्र हर्ष
रत्न साहु नं थः अनुया सदिच्छा पूर्ति निर्मित

ने.सं. १८७ सालं जिर्णोद्धार प्रतिष्ठाकार्य सम्पन्न
यागु जुल ।

७) सम्यक् व पञ्जरां न्यायेकी खुन्हू परम्परानुसार
श्रीस्वयम्भू खटे बिज्याकेगु चलन दु । सम्यक्
पञ्जरांया समारोह सिधेका श्रीस्वयम्भू किलागः
या छोछें चछि विश्रामयाका कन्हेखुन्हू जात्रा
याना श्रीस्वयम्भू थःगुथासेमंतु लित तय्तु ज्या
जुई । तर स्वयम्भू बिज्याकेगु धका ह्हापा ह्हापा
श्रीस्वयम्भू भगवान्या मुकूट व पिण्डपात्रजक खटे
तया जात्रा याय्गु याना वइच्चंगुलि थ्वेक धनमि
साहुनं उगु मुकूट व पिण्डपात्रया सत्ता सुवर्णमय
धातुया मूर्ति दयेका जात्रा याय्गु स्थिति बन्देज
यात । वहे परम्परा थौतकं चले जुयाच्चन ।
थ्वेक दाताया मनमुवा थ्व दु कि-उगु सुवर्णमय
धातुया स्वयम्भू भगवानया मूर्ति किलागःया
छोछें त्रिमज्याकूसे थःगु छेँ बिज्याकेगु धेगु
विचारं सिंहासन दय्का तयातल । तर थ्वखँय्
किलागःया त्वाबायापि जनतां विरोध यात ।

यवे विरोध यासेलि साविक थायेतुं विज्याकेगु
स्वीकार याना दिल । स्वयम्भूभगवान निम्ति
दय्कूगु सिहासन खालि जुईगु सियालि लोपा
उगु सिहासनय् श्रीस्वयम्भू स्वरूप आदिबुद्ध
श्रीसमन्तभद्र तथागत थःगुछे दय्कूगु विहारेसंतु
विज्याका प्रतिष्ठा याना तइतःगु दु ।

द) श्रीस्वयम्भू महाचैत्यस पताः छागु उपलक्षस
पूजा खर्च मावव सकल श्रद्धालुदायकपिंगु जुल ।
तर पूजादिकर्म नियुक्तजूणि गुरुबज्राचार्यपि व
निमन्त्रित जातिवर्ग बन्धुवर्ग थःथिति एवं
अतिथिगणपिन्त भोजन निम्ति आवश्यक खर्च
वय्क धर्नासि साहुया पोखे जूगु जुल ।

भोजन निम्ति सामग्री निम्नप्रकारं जोर-
दाम याना व्यूगु उगु बखतया धलःपौति कयना
छवंगु दु-

श्व पताः छागु दिनखः ने. सं. ९८९ साल
माघकृष्ण सप्तमि ।

भोजन निम्ति खर्च जूगु धल--

१. सियावजि	मुरि ३५
२. तिकिनवजि	" ३४
३. व्यले बजि	" ३४
४. जाभुकि	" १२
५. थ्वेकि	मुरि १११
६. खेग्व	१८००
७. कन्याकू	३३००
८. स्वओपा	३३००
९. भुति	पाथि २०
१०. पमास	" २२
११. मिथ	" ११
१२. फिकु	" ११
१३. धउ	ग्व ४००
१४. साख	धानि ९
१५. घेल	" ५
१६. चाकु	" ३
१७. दुरु	पाथि ५

१८. मासकेलागु	पाथि २०
१९. सकि	धानि १२
२० पाउँलि	" १२
२१. छोना लपते	" २२
२२. चाकला लपते	८०००

उदाहरणया लागि छुं भचा चवया मेगु बिस्तार
जुइगु भयं व्याक्क धल थन मच्चया ।

९) थुजागु प्रकारं येटखाबहाः पाखें धर्मकार्य समुन्नति
जुयाच्चंगु इले थुखे साहु श्री चिकिधन ताम्राकार
नं अतिकं श्रद्धाचित्त उत्पत्ति याना व स्वयम्भू
क्वसँ भुइख्यले ने. सं. १८९ साल मकसंक्रान्ति
खुन्हु नेपाले दकले सकले तःधंगु सांस्कृतिक
महान्पर्व सम्यक न्यायका दिल ।

१०) थुलिजक याना नं सन्तोष मजुया दानप्रदान
याय्गुलि अत्यन्त उत्साही जुयाच्चंगु वय्क साहु-
जं हानं थ्वहे येटखाबहाःयागु गौरव तय् निर्मित
दछिया प्यकः थनहे पञ्जरां न्यायका दिल । थ्व
दिन खः ने. सं. १८९ सालया कार्तिकशुक्ल

जुगादि नवमि माघशुक्ल पूर्णिमा, वैशाखशुक्ल
अक्षय तृतीया व श्रावण कृष्ण त्रयोदशि ।

११) थुगु किसिमं सम्यक छक व पञ्जरां दछिया प्यकः
न्यायके धुंकानं हानं थः च्वनागु विहारस च्वंगु
सामान्य चैत्ययात विशालरूप प्रदान यात । उकी
सुवर्णमय त्रयोदश चक्रावलि व सुवर्णमय छत्र
द्वहलपा शोभावृद्धि याना बिल । लिसें थ्वहे
विशालरूप बज्रधातुचैत्ययागु उचित सन्मान
निर्मित येटखाबहाः छगुलि सकभनं चिके अप्पां
सिय्कय बिल । थ्वया नापनापं भगवानबुद्धया
जःखः शालिपुत्र, मौङ्गल्यायण भिक्षु व थ्वया
न्होनेसं तःतःधिकयाना निह्य सिंह तथा विहार-
शोभावृद्धि याना थकल । धयातःगु दु- थुगु चैत्य
जिर्णोद्धार निर्मित कयाहःगु योसिं ताहाकः जुया
अपोगु योसिं त्वाह्लाना तःगु जगिरा सिं तुका-
यात सदुपयोग्य हय्यालागि अवलोकितेश्वर मूर्ति
दय्का थ्व हे बिहारेसतुं थापना याना बिल ।
गुगु मूर्ति आतकं विद्यमान तिनि ।

१२) थुगु विहारस दयकानःगु विशालरूप चैत्यया लोहया पिछाद्वार, हंसराज, कवापानुखाया जःखःचवंगु मिह, भिक्षु व काष्ठमय अवलोकिते-
श्वर मूर्ति दयेकूह कलाकार नं थ्व हे विहारया म्बिन्दुराकार जानवन्तमि व दशमि नारायण जुल ।

१३) नेपाया धर्मराजिक श्री स्वयम्भूमहाचैत्य दर्शन याग् नागि ह्यामानं चव्य गोङ्गु धंगु थासंनिसें म्हुंदु दाना साष्टाङ्ग दण्डवत् प्रणाम यार्पा स्वयम्भू दर्शन यावह्य निमाण योगि श्री क्यान्ध्या लामाजु खः ।

बमपोल लामाजु निव्वन्ती बुद्ध धर्म प्रचार या नागि काठमाण्डू उपत्यकाय् गनगन धर्मव्या-
ख्यान याना विज्यान अन अन सहयोगिरूपे निव्वन्ती भाषायात नेपाल भामे भाषान्तर याना खंक्ता दोभाषी जुया दिइह्य साहु बेखारत्न नाम्राकारजुनं थ्वहे येदखावाहा प्रतिष्ठित व्यक्ति खः ।

१४) थ्वसपोल लामाजुपिंगु उपदेशं प्रेरित जुया थ्वहे विहारया ताम्राकार दानजीवनं वृद्धेसकालतकं आजीवन बालब्रह्मचारी जुयावन । थ्वेकनं मणिचूदहने चवना गुलिखे समयतक धर्मचर्याय् व्यतीत यात । स्वन्हू स्वचातक एकाग्र एकचित्तं स्थिरासन याना समाधियोगय् तल्लीन जुया दिइ फुह्य योगि धकानं वर्णन यानावइचवन ।

१५) थ्वहे विहारस चवह्य खड्गसि महर्जन धैर्ह्यसिननं थ्वहे विहारे पञ्जरां न्याय्का वन ने. सं. १०६३ साल पाखे ।

१६) नेपाले राणाशामन खटम जुइवें प्रजातन्त्र उदय जुइसाथ काँग्रेस सरकारं थाय् थामे भाषण याना जनतापिन्त न्हूगु चेतना ह्या देश व नरेश प्रति सेवा याय्गु जनजागृति ह्याचवंगु इले थुगु विहारेनं छक अभूतपूर्व नक्सां आमसभा जूगु दु । उगु इले थन स्वर्गीय राष्ट्रपिता प्रजातन्त्र प्रवर्तक श्री ५ महाराजाधिराज त्रिभुवन सरकार यागुनं उपस्थित जूगु दु । लिसे लिसे काँग्रेसया

नेता श्री विश्वेश्वर प्रसाद कोइराला व श्रीगणेश-
मान सिंह आदि प्रतिष्ठित व्यक्ति पिंगु नं भेला
जुयावन ।

१७) नेपाले दुहाँ बिज्यानाच्चं पिं थेखा दीशासनया
भन्तेपित्त एकतन्त्री हुकुमी शासन राणातय्गु
क्रूरतां याना वसपोलपिन्त नेपालं निस्कासित
यात ।

गनकि बिश्वे दकले सकले पुलांगु धर्म
राजिक श्री स्वयम्भूमहाचैत्य विराजमान जुया-
च्चंगु पुण्यभूमि नेपाले विश्वशान्ति प्रवर्तक
शान्तिनायक शाक्यमुनि भगवानबुद्धया जन्मभूमि
नेपालं बौद्धभिक्षुपिन्त पितुंगु दुःखद समाचार
सकमनं प्रचार प्रसार जुयावन ।

थुजागु किसिमं अन्याय अत्यार जुयाच्चंगु
सियालि श्रीलङ्काया पूज्य महास्थवीर नारद
भन्ते नेपाले दुहाँ बिज्यानालि थ्वहे घेढखाबहा-
लय् बिशालजनसमूहया न्ह्योने बुद्धधर्मयागु
गौरव महत्व एवं प्रतिष्ठा विषय प्रवचन यायां

थनयागु व्यवस्थाप्रति असन्तोष प्रकट यात ।
लिसे लिसे नेपादेयात कल्याण जुइगु सुधार व
उद्धार याभा वनेमाःगु महत्वपूर्ण सुझावतनं
बिया थकल ।

थुगु प्रवचनया इले सरकारीया गुप्तचर व
विभिन्न राजनैतिक दलया नेतातनं मदुगु मखु ।
थुगु सन्दर्भय् तत्कालीनया शासक श्री ३ पद्मश-
म्सेरनं थन बिश्वासिपात्र लाठसाहेव केशर
शम्सेर व चन्द्रबहादुर कर्णेल यातनं थव दूतरूपे
व्छयाहःगुनं दु ।

येटखाबाहाःया प्रति पुरातत्त्व विभागया आर्थिक-अनुदान

विश्वे दकले सकले प्रसिद्धगु एशियाली मानव सभ्यताया मूलश्रोत जुयाच्चंगु सर्वोच्च हिमालय सगर-माथाया कवसँ बास यानाच्चंगु नेपाल देश खः । थ्वहे नेपादेया मानवसभ्यता (जातीय संस्कृति) पुरातात्त्विक, ऐतिहासिक, धार्मिक एवं सांस्कृतिक स्थलतय्गु संरक्षण याना यंकेगु व प्राचीनयुगंनिसँ भूगर्भे दुने सुला-च्चंगु लुकुबिना च्वंगु ऐतिहासिक महत्वपूर्ण भग्नावशेष स्थलतय्गु अन्वेषण, गवेषण याना उत्खनपाखें प्राप्त जूगु गुलिनं पुरातात्त्विक सम्पत्ति दइच्चनि उकियागु महत्व एवं इतिहास जनसमक्षे प्रकाशे हया बिईगुहे श्री ५ या सरकार पुरातत्त्व विभागया मुख्यगु उद्देश्य खः । गुगूज्यां याना नेपायागु गौरव अटल व अमर जुजू वनी ।

थ्वहे पवित्र उद्देश्ययात ध्यान आकर्षित यासे श्री ५ या सरकार पुरातत्त्व विभागं वि. सं. २००९ सालं निसँ पुरातात्त्विक क्षेत्रय् अन्वेषण व अनुसन्धान जाहेरी याना वईच्चंगु दु । लिसेलिसे राष्ट्रिय गौरव अधूरा इतिहास पूर्ण याय्निमित्त नेपालसुपुत्र शान्ति-नायक भगवान बुद्धयागु थःगु छेँ शुद्धोदनमहाराजाया लायकू कपिलवस्तुमहानगरया मुख्य मुख्यगु प्रमाण लुइकेगु कुत व अथेहे प्राचीन बौद्धबिहार किरातीराज-प्रासाद, लिच्छविराजप्रासाद-मानगृह, कैलासकूट भवन, भद्राधिवास भवन तथा इन्द्रगृह आदि आदि लुइकेगु अत्यन्त महत्वपूर्ण ज्या जुयाच्चंगु दु । थ्व सकसिनं स्यूगुहे विषय खः ।

श्री ५ या सरकार पुरातत्त्व विभाग स्थापना जुसां-निसँ उल्लेखनीय महत्वपूर्ण स्थान ऐतिहासिक, सांस्कृतिक तथा कलात्मक दृष्टिं संरक्षणीय स्थलतय्गु यक्व यक्व जिर्णोद्धार यासे सुधार उद्धार याना वईच्चंगु दु ।

थुगु किसिमं श्री ५ या सरकार पुरातत्त्व विभागं पुरातात्त्विक सम्पदा तय्गु संरक्षण निमित्त

यथाशक्य गुहालि याना वइच्चंगु खँ सिईका थ्वहे श्री
भास्करकीर्ति महाबिहार (येटखाबाहा) या श्री शोभा
जुयाच्चंगु विशाल रूप श्रीवज्रधातुचैत्य जिर्णोद्धार
याकेगु सम्यक्संकल्प याना थ्वहे बाहाया आर्यनाम
संगीति गुठीहारतयसनं निवेदन प्रस्तुत यागु जुल ।

थुगु निवेदनप्रति पुरातत्त्व विभागया ध्यान
आकर्षित जूवन । थुगु चैत्य करीव सछिदँ न्ह्यो येटखा-
बाहाया साहु श्रीचिकिधन ताम्राकार जुं विशालरूप
प्रदान याना थकूगु सुवर्णमय त्रयोदशचक्रावली सुवर्णया
छत्र समर्पण याना श्रीशोभावृद्धि याना थकूगु थुगु
चिबाहा प्राकृतिक तथा मानवीय प्रकोपद्वारा जीर्णशीर्ण
जुया क्षतिग्रष्ट जुयाच्चंगु खनालि जिर्णोद्धार याय्मागु
महसूस यासे नीनिद्वलं २२०००१- मयाक आर्थिक
अनुदान व्यूगु जुल ।

थ्वहे नीनिद्वः दाँयागु इष्टिमेन्ट अनुसार पुरा-
तात्त्विक प्राविधिक द्वारा वि. सं. २०३४ साल फाल्गुण
१२ गते निसँ जिर्णोद्धार कार्य प्रारम्भयासे खुला लिइपा
जिर्णोद्धार याय् सिधय्कूगु जुल ।

पुरातत्त्वविभागयागु निर्देशन अनुसार जिर्णो-
द्धार याय् सिधसेलि हानं बौद्ध सांस्कृतिक परम्परा-
नुसार-शास्त्रोक्त विधिथे स्वन्हूयंकं विधिविधान याना
वि. सं. २०३५ साल मंशिर २१ गते बुधवार बुन्हु
जिर्णोद्धार प्रतिष्ठाकार्य समारोह पूर्वक सम्पन्न यागु
जुल ।

थुगु विधिविधाने-मूलाचार्य जुया पूजायाह्य
गुरु सुगतरत्न वज्राचार्य, उपाध्या जूह्य संघमुनि वज्रा-
चार्य थ्वया सहयोगिरूपे च्वंह्य बाब्रुकाजि वज्राचार्य
खः । थुगु विधिविधान कार्यस जजमान जुया दिइह्य
आर्य नामसंगीति गुठी परिवारया थाकलि पन्नाजोव
ताम्राकार । थ्व जिर्णोद्धार प्रतिष्ठा कार्य समारोहस
पूजा खर्च व भोजन निम्ति खर्च जक निम्नलिखित
नामसंगीति गुठीहारछिसिनं यथाश्रद्धा चन्दा ह्लापें
तथा फुम्हंफुथे एकता, सहयोग सहानुभूति प्रकटयासे
निर्विन्धपूर्वक मङ्गलधाना जिर्णोद्धार प्रतिष्ठा कार्य परि
समाप्ति यागु जुल ।

गुठीहारपिंगु शुभनामावलि-

- १) श्री पद्माजीव ताम्राकार
- २) श्री पूर्णरत्न "
- ३) श्री रत्नराज सिन्दुराकार
- ४) श्री नीलजीव ताम्राकार
- ५) श्री दानरत्न सिन्दुराकार
- ६) श्री जगतरत्न ताम्राकार
- ७) श्री सागरमान तुलाधर
- ८) श्री पूर्णकाजी ताम्राकार
- ९) श्री तेजमान "
- १०) श्री नीलरत्न "
- ११) श्री लानिमाया "
- १२) श्री तारादेवी थापित
- १३) श्री जगत्माया सिन्दुराकार

कान्तिपुर महानगरया वही व मूवाहाःया-संक्षिप्त विवरण सूची

क्र.सं.	चलितगु नां	खास विहारया नां	प्रमुख देवता	अभिमुख
१	स्पंगुबही (स्वयंभू)	श्री ज्योतिकीर्ति महाविहार	भूमिस्पर्शमुद्रा बुद्ध	पूर्व
२	किनूबही (किन्डोल)	श्री कीर्त्तन "	अक्षोभ्य तथागत	"
३	विलासः बही (विजयेश्वरी)	श्री विजयेश्वरी "	"	"
४	खुसिबही (ताहाचल)	श्री नदीसंगम "	भविष्यव्याकरणमुद्रा बुद्ध	"
५	थेंबही (थंमेल)	श्री विक्रमशील "	" "	"
६	गणबही (गणबाहाः)	श्री गगनसंगम "	भूमिस्पर्शमुद्रा शाक्यमुनि	उत्तर
७	दुगेंबही (नूतडक)	श्री षडक्षरी "	षडक्षरीलोकेश्वर	पूर्व
८	मखेंबही (मखंडोल)	श्री राजकीर्ति "	भविष्यव्याकरणमुद्रा बुद्ध	पश्चिम
९	नःबही (जोरगणेश)	श्री प्रद्योतकीर्ति "	अक्षोभ्य तथागत	"
१०	ह्वाय्केंबही (लगें)	श्री कीर्तिपुण्य "	भविष्यव्याकरणमुद्रा बुद्ध	"
११	चवाकेंबही (लगें)	श्री कीर्तिपुण्य "	अक्षोभ्य तथागत	"
१२	मरुबही (मरुहिति)	श्री शाक्यकेतु "	भविष्यव्याकरणमुद्रा बुद्ध	पूर्व
१३	अरखुबही (येटवा)	श्री इतलंखुपारावर्त महाविहार	आर्यतारा	पूर्व
१४	महाकाबही (येटवा)	श्री इतलंखु "	भविष्यव्याकरणमुद्रा बुद्ध	"
१५	मुकुंबही (वमाईटोल)	श्री मुक्तिपुर "	" "	"
१६	लाय्कूबही (हुनुमान ढोका)	श्री नक "	अक्षोभ्यतथागत	"
१	कवाबाहाः (थेंहिति)	श्री मैत्रिपुर महाविहार	भविष्यव्याकरणमुद्रा बुद्ध	उत्तर
२	छुस्याबाहाः (ज्याठा)	श्री करुणापुर "	भूमिस्पर्शमुद्रा बुद्ध	"
३	धोकाबाहाः (त्यौड)	श्री हेमाकर "	"	"
४	गम्बाहाः (त्यौड)	श्री हेमवर्ण "	अक्षोभ्यतथागत	"
५	रूबाहाः (यायमदु)	श्री रत्नकेतु "	भविष्यव्याकरणमुद्रा बुद्ध	"
६	तछेबाहाः (असन)	श्री सुरतश्री "	अक्षोभ्यतथागत	पूर्व
७	तेबाहाः (तेबाहाः)	श्री राजकृति "	"	पश्चिम
८	इतुंबाहाः (इतुंबाहाः)	श्री पारावर्त "	शाक्यमुनि बुद्ध	उत्तर
९	जनबाहाः (केल)	श्री कनकचंद्य "	आर्यावलोकितेश्वर	पूर्व
१०	मूबाहाः (वटु)	श्री मूलश्री "	शाक्यमुनि बुद्ध	पश्चिम
११	सवलबाहाः (वटु)	श्री मन्त्रसिद्धि "	अक्षोभ्यतथागत	"
१२	सवलबाहाः (वटु)	श्री " "	"	"
१३	सिखोंमूबाहाः (मरु)	श्री तरुमूलश्री महाविहार	भविष्यव्याकरणमुद्रा बुद्ध	पश्चिम
१४	ओंबाहाः (जोरगणेश)	श्री ब्रह्मचक्र "	अक्षोभ्यतथागत	उत्तर
१५	मखेंबाहाः (मख)	श्री रत्नकीर्ति "	शाक्यमुनि बुद्ध	पूर्व
१६	इकुबाहाः (यंगाल)	श्री वज्रशील "	धर्मचक्र शाक्यमुनि	उत्तर
१७	लगंबाहाः (लग)	श्री कीर्तिपुण्य "	अक्षोभ्यतथागत	"
१८	मुसूंबाहाः (ब्रह्मटोल)	श्री मणिसंघ "	भूमिस्पर्श शाक्यमुनि	"

गुठीहारपिंगु शु

- १) श्री पञ्चा
- २) श्री पूर्णर
- ३) श्री रत्न
- ४) श्री नील
- ५) श्री दान
- ६) श्री जगत
- ७) श्री सागर
- ८) श्री पूर्णक
- ९) श्री तेजस
- १०) श्री नील
- ११) श्री लानि
- १२) श्री तारा
- १३) श्री जगत्

छवमिया आतक पिदने धुंकूगु कृति—

अभिलेख विषयक

- १) नेपाल लिपि संग्रहः
- २) नेवारी वर्ण परिचय
- ३) लिपि विकास तालिका
- ४) नेपाल लिपि प्रकाश
- ५) लिच्छविकालीन-अभिलेख प्रकाश
- ६) मेडिअल नेपाल कोलोफोण्ड एण्ड इन्स्क्रिप्सन

सांस्कृतिक विषयक

- ७) नेपाल संस्कृतिया मुलुखा
- ८) नेपाल बौद्ध विहार व ग्रन्थसूची
- ९) बौद्धकला अनुसन्धान-सूची
- १०) इलन्हे सम्बन्धक परिचय
- ११) स्थिरोमव वाक्य

मूर्ति विषयक

- १२) आर्याविलोकितेश्वर परिचय
- १३) बुद्धमूर्ति छगु-अध्ययन

ऐतिहासिक स्थल विषयक

- १४) रुद्रवर्णमहाविहार संक्षिप्त परिचय
- १५) मयूरवर्ण महाविहार-इतिहास
- १६) पूचो छगु अध्ययन
- १७) कुम्भेश्वर-इतिहास
- १८) माणिमल राजप्रासाद
- १९) विजयेश्वरी परिचय
- २०) बौद्धनाथस्तूप-इतिहास
- २१) श्रीस्वयम्भू महाचैत्य
- २२) येदखावाहाः छगु अध्ययन

बौद्ध शिक्षा विषयक

- २३) बौद्धशिक्षा प्रथम भाग
- २४) त्रिमाषाभुक्त आर्य भद्रचरी
- २५) आर्यनामसंगीति, ताराशतनाम व भद्रचरी अर्थसहित